

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Розвиток недержавного
пенсійного забезпечення в Україні»

Виконала студентка групи СЗ-21-1
галузі знань 23 «Соціальна робота»
спеціальності 232 «Соціальне забезпечення»
Лисенко М.С.

Керівник к.е.н., доцент, доцент кафедри
соціального забезпечення та податкової політики
Дулік Т.О.

Рецензент _____
(місце роботи)

(посада)

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Дніпро – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики
Ступінь вищої освіти бакалавр
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»
(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

В.Є. Тараненко

“ _____ ” _____ 2025 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Лисенко Марії Сергіївни

1. Тема роботи «Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні»

Керівник роботи: Дулік Т.О., к. е. н., доцент, доцент кафедри соціального забезпечення та податкової політики,

затверджена наказом УМСФ від від 20.03.2025 р.

2. Строк подання студентом роботи 11.06.2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: нормативно-правові акти України, аналітичні звіти Пенсійного фонду України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, статистичні матеріали Державної служби статистики України, а також матеріали профільних міжнародних організацій тощо.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

1. Теоретичні аспекти системи недержавного пенсійного забезпечення.
2. Аналіз сучасного стану системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.
3. Перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.
4. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): 8 таблиць, 11 рисунків.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та закріплення теми кваліфікаційної роботи	Грудень 2024 р. – січень 2025 р.	Виконано
2.	Збір та обробка літературних джерел за темою дослідження	Січень 2025 р.	Виконано
3.	Складання плану роботи	Січень 2025 р.	Виконано
4.	Написання основних розділів роботи	Січень – травень 2025 р.	Виконано
5.	Консультації з науковим керівником	Згідно з графіком консультацій	Виконано
6.	Оформлення кваліфікаційної роботи, надання її науковому керівнику та рецензенту, отримання відгуку та рецензії	Травень 2025 р.	Виконано
7.	Підготовка доповіді та демонстраційних матеріалів до захисту	Травень 2025 р.	Виконано
8.	Здача кваліфікаційної роботи на кафедрі	Травень 2025 р.	Виконано
9.	Захист кваліфікаційної роботи	Червень 2025 р.	

Студент _____ Лисенко М.С. _____
 (підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Дулік Т.О. _____
 (підпис) (прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

АНОТАЦІЯ

Лисенко М.С. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2025.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків. Робота викладена на 71 сторінці, містить 8 таблиць, 11 рисунків. Список використаних джерел містить 42 найменування.

У кваліфікаційній роботі досліджено теоретичні засади та практичні аспекти розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Розкрито суть пенсійного забезпечення як елемента соціальної політики, проаналізовано структуру та динаміку функціонування недержавних пенсійних фондів, визначено основні проблеми та перспективи розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення.

У процесі дослідження узагальнено вітчизняний та міжнародний досвід функціонування недержавного пенсійного забезпечення. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правової бази, фінансових показників діяльності недержавних пенсійних фондів, участі населення в системі недержавного пенсійного забезпечення, а також впливу соціально-економічних чинників на її розвиток.

Запропоновано конкретні заходи щодо удосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення: підвищення фінансової грамотності громадян, розвиток корпоративних програм, запровадження податкового стимулювання, модернізація інфраструктури недержавних пенсійних фондів та розширення інвестиційних інструментів. Практична цінність рекомендацій полягає в можливості їх застосування органами державної влади для підвищення ефективності пенсійної політики та соціального захисту населення.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди, соціальна політика, пенсійна система, накопичувальний рівень, пенсійна реформа, фінансова грамотність, пенсійні облігації.

ABSTRACT

Lysenko M.S. Development of Non-State Pension Provision in Ukraine

Qualification thesis for obtaining the Bachelor's degree in the specialty 232 "Social Security". University of Customs and Finance, Dnipro, 2025.

The qualification thesis consists of an introduction, three chapters, and conclusions. The thesis is presented on 71 pages and contains 8 tables and 11 figures. The list of references includes 42 sources.

The thesis explores the theoretical foundations and practical aspects of the development of the non-state pension provision system in Ukraine. It reveals the essence of pension provision as an element of social policy, analyzes the structure and dynamics of the functioning of non-state pension funds, and identifies the key problems and development prospects of the system.

The research summarizes both national and international experience in the functioning of non-state pension provision systems. Special attention is paid to the analysis of the legal framework, financial indicators of non-state pension funds, public participation in the system, and the impact of socio-economic factors on its development.

Specific measures are proposed to improve the non-state pension provision system: enhancing citizens' financial literacy, developing corporate pension programs, introducing tax incentives, modernizing the infrastructure of non-state pension funds, and expanding investment instruments. The practical value of the recommendations lies in their applicability by public authorities to improve the effectiveness of pension policy and the social protection of the population.

Key words: pension provision, non-state pension funds, social policy, pension system, funded level, pension reform, financial literacy, pension bonds.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
...	
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	1
1.1 Сутність та моделі пенсійного забезпечення: державна і недержавна складові.....	1
1.2 Поняття та структура системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.....	7
...	
1.3 Становлення та розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.....	2
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СИСТЕМИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ.....	2
2.1 Суб'єкти системи недержавного пенсійного забезпечення.....	2
2.2 Аналіз динаміки основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів.....	3
2.3 Аналіз доходів та витрат недержавних пенсійних фондів.....	4
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	5
.....	2

3.1 Зарубіжний досвід функціонування недержавного пенсійного забезпечення.....	5
.	2
3.2. Обґрунтування проблем та напрямів розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні	5
	9
ВИСНОВКИ.....	7
...	0
СПИСОК	7
ДЖЕРЕЛ.....	3
ДОДАТОК.....	7
..	8

ВСТУП

В умовах трансформації соціально-економічних відносин в Україні та зростаючого демографічного навантаження на солідарну пенсійну систему, проблема забезпечення гідного рівня життя людей пенсійного віку набуває особливої актуальності. Недержавне пенсійне забезпечення, як додатковий елемент пенсійної системи, покликане не лише компенсувати обмежені можливості державного пенсійного страхування, а й створити передумови для формування довгострокових внутрішніх інвестиційних ресурсів. Тема дослідження «Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні» є вкрай актуальною в контексті модернізації фінансової архітектури соціального забезпечення громадян, оскільки стосується одного з ключових механізмів забезпечення соціальної стабільності в державі.

Актуальність теми дослідження зумовлена нагальною потребою у реформуванні чинної пенсійної системи України, що характеризується структурною незбалансованістю, дефіцитом Пенсійного фонду, низьким рівнем пенсійних виплат, а також обмеженими можливостями накопичення коштів для забезпечення гідної старості. В останні роки спостерігається активізація державної політики у сфері запровадження накопичувального рівня пенсійного забезпечення, що посилює потребу у вивченні механізмів розвитку недержавного пенсійного сектору. Зокрема, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення», передбачається створення передумов для повномасштабного функціонування накопичувальної системи, що неминуче підвищить роль і значення недержавних пенсійних фондів.

Незважаючи на нормативно-правове підґрунтя функціонування недержавного пенсійного забезпечення, ця сфера залишається недостатньо розвиненою, має низку викликів, пов'язаних із недостатнім рівнем довіри громадян до фінансових установ, нерозвиненістю пенсійної культури, відсутністю дієвих стимулів для роботодавців і працівників. Наукове осмислення вітчизняного та зарубіжного досвіду організації недержавного пенсійного забезпечення дозволяє розробити комплексні рекомендації щодо підвищення ефективності цього важливого інституту соціального захисту населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження вітчизняних науковців охоплюють широке коло проблем пенсійного забезпечення в Україні. Зокрема, Н. Баланюк, С. Пахода, Н. Євтушенко та ін. досліджували історико-правові засади, передумови та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення, акцентуючи на його нормативному оформленні та функціонуванні недержавних пенсійних фондів. Водночас, І. Смирнова, Н. Татарин, Р. Підлипна аналізували сучасні проблеми й тенденції модернізації цієї системи. І. Войналович, І. Доценко, Г. Русак та І. Жайворонок приділили увагу загальному стану пенсійної системи, реформам, державному

регулюванню та фінансовому забезпеченню. Окремі аспекти пенсійних прав працівників за шкідливих умов (Т. Дідковська) та у разі втрати годувальника (Т. Кравчук) були розглянуті у правовому контексті. Таким чином, науковці досліджували як теоретичні, так і прикладні засади функціонування пенсійної системи України. Разом з тим, низка аспектів, зокрема зарубіжний досвід функціонування недержавного пенсійного забезпечення та перспективи його розвитку в Україні, питання стимулювання участі населення в системі недержавного пенсійного страхування, залишаються недостатньо дослідженими. Ця недостатня наукова опрацьованість і зумовила вибір теми кваліфікаційної роботи.

Метою дослідження кваліфікаційної роботи є наукове обґрунтування теоретичних засад і практичних аспектів розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні та розробка пропозицій щодо удосконалення механізмів його функціонування в сучасних соціально-економічних умовах.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

- розкрити сутність пенсійного забезпечення як елементу соціальної політики;
- визначити поняття та проаналізувати структурну побудову системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні;
- дослідити історичні етапи становлення та ключові чинники розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні;
- охарактеризувати склад учасників недержавних пенсійних фондів України та їх роль у функціонуванні недержавної пенсійної системи;
- проаналізувати динаміку основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів України за останні роки;
- здійснити аналіз доходів та витрат недержавних пенсійних фондів України з метою оцінки їхньої фінансової ефективності;
- дослідити зарубіжний досвід функціонування недержавного пенсійного забезпечення та визначити можливості його адаптації до українських умов;

– обґрунтувати сучасні проблеми та перспективні напрями розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Об'єктом дослідження є система пенсійного забезпечення в Україні в умовах соціально-економічної трансформації.

Предметом дослідження виступають економічні, організаційні та правові механізми розвитку недержавного пенсійного забезпечення як складової системи соціального захисту населення.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, застосовувались: метод аналізу – для дослідження стану ринку недержавного пенсійного забезпечення; синтез – для формування узагальнених висновків щодо ефективності його функціонування; індукція та дедукція – для обґрунтування факторів, що впливають на розвиток пенсійної системи; методи порівняння та узагальнення – для аналізу зарубіжного досвіду; економіко-статистичні методи – для оцінки динаміки показників діяльності недержавних пенсійних фондів.

Інформаційне забезпечення дослідження складають нормативно-правові акти України, аналітичні звіти Пенсійного фонду, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, статистичні матеріали Державної служби статистики України, а також матеріали профільних міжнародних організацій.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості їх безпосереднього застосування у сфері удосконалення недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Запропоновані аналітичні висновки й практичні рекомендації можуть використовуватись органами державної влади, зокрема Міністерством соціальної політики України, для вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері пенсійних відносин.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, основної частини (трьох розділів), висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг роботи становить 71 стор., 5 стор. списку використаних

джерел та 1 стор. додатків. Дослідження проілюстровано
таблицями. Список використаних джерел містить

11 рисунками, 8
42 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1 Сутність та моделі пенсійного забезпечення: державна і недержавна складові

Пенсійне забезпечення відіграє ключову роль у підтримці соціальної стабільності, проте його визначення не є однозначним. Так, Т. Дідковська вважає, що система пенсійного забезпечення це «основоположний елемент соціальної стабільності не має однакової концепції щодо його змісту, деякі науковці визначають даний термін як комплексні організаційно-правові заходи, метою яких є задоволення життєвих потреб шляхом здійснення грошових виплат громадянам, які мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорону їхніх прав»

[1, с. 12]. Однак такий підхід зосереджується переважно на фінансових аспектах, не охоплюючи інші складові пенсійної системи, зокрема медичне страхування, житлову підтримку та інші соціальні гарантії. Крім того, правовий акцент не враховує економічні та демографічні чинники, які також впливають на ефективність пенсійної системи.

На думку А. Казанчана, «пенсійне забезпечення є однією з форм соціального забезпечення, яка передбачає щомісячні та, в більшості випадків, довічні грошові виплати, виплачувані особам, які опинилися у важкій життєвій ситуації. Це може стосуватися пенсій для осіб у пенсійному віці, пенсій для інвалідів, пенсій у разі втрати годувальника та інших видів пенсій, які передбачені чинним законодавством країни. Пенсійне забезпечення спрямоване на допомогу тим, хто опинився у найбільш вразливому соціальному стані, такому як старість, інвалідність або втрата годувальника» [2, с. 144]. Водночас автор не акцентує увагу на джерелах фінансування пенсій, таких як страхові внески, державні кошти чи пенсійні фонди. Також не враховується, що пенсійні виплати можуть бути не лише довічними, а й мати обмежений термін дії залежно від встановлених умов. Окрім того, призначення пенсій залежить не лише від віку, а й від наявності медичних показань або інших факторів, передбачених законодавством.

Т. Кравчук у своїй дисертації «Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України» зазначає, що «пенсійне забезпечення означає систему забезпечення фізичних осіб, які є учасниками як загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, так і недержавного пенсійного забезпечення. Ця система передбачає виплату пенсій та надання соціальних послуг особам у пенсійному віці. Фінансування цієї системи здійснюється через різні джерела, такі як страхові внески від юридичних і фізичних осіб, державний і місцевий бюджети, цільові фонди. Кошти, зібрані з цих джерел, накопичуються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувального фондів, недержавних пенсійних фондів і банківських установах» [3, с. 20]. Водночас автор не конкретизує відмінності між

загальнообов'язковим пенсійним страхуванням і недержавним пенсійним забезпеченням, що може ускладнювати розуміння механізмів їхньої взаємодії. Також не розглянуто роль державних органів у регулюванні пенсійної системи, зокрема питання контролю та нагляду за її функціонуванням.

О. Приходченко визначає систему пенсійного забезпечення ««з одного боку як систему суб'єктів пенсійного забезпечення країни, які визначаються нормативними актами держави, а з іншого – систему правових та організаційно-управлінських норм, принципів та методів, які регулюють діяльність цих суб'єктів з метою забезпечення певного рівня добробуту населення»» [4, с. 88]. Вважаємо, що позитивним аспектом цього визначення є охоплення як суб'єктного складу пенсійної системи, так і регулюючих механізмів. Однак воно залишається доволі загальним і не конкретизує, які саме суб'єкти беруть участь у пенсійному забезпеченні (державні органи, роботодавці, недержавні фонди). Також не зазначено джерела фінансування системи та механізми її функціонування, що може ускладнювати розуміння реальних процесів пенсійного забезпечення.

І. Бондарук вважає, що «пенсійне забезпечення можна трактувати як систему взаємовідносин за допомогою якої здійснюється матеріальне забезпечення населення за ознаками пенсійного віку, втрати годувальника, інвалідності, без врахування матеріального стану одержувача» [5]. Вважаємо, що ця концепція робить акцент на соціальній природі пенсійного забезпечення, що є її сильним аспектом. Однак недоліком є відсутність згадки про джерела фінансування та механізми формування пенсійних виплат. Крім того, ігнорування матеріального стану отримувача не враховує можливості адресного підходу, що є важливим у контексті забезпечення соціальної справедливості.

Г. Русак визначає систему пенсійного забезпечення як «сукупність організаційних, юридичних та інших передбачених законодавством дій, спрямованих на забезпечення соціальних довічних грошових виплат непрацездатним громадянам у зв'язку з настанням певних обставин

(інвалідність, настання старості, втрата годувальника) у розмірах не нижчому від прожиткового мінімуму, встановленого законодавством» [6, с. 109].

Вважаємо, що визначення Г. Русак є детальнішим, оскільки воно підкреслює довічний характер виплат і наголошує на їх мінімальному рівні. Це важливий аспект, оскільки встановлення виплат не нижче прожиткового мінімуму є гарантією базового рівня життя пенсіонерів. Однак визначення не розкриває питання джерел фінансування, а також не враховує можливість різних пенсійних механізмів (солідарної, накопичувальної системи та добровільних внесків).

На думку І. Чугунова та О. Насібової, система пенсійного забезпечення є «системою грошових відносин, що регулюють рух фінансових потоків, які з часом перетворюються на державні та приватні ресурси». Її функціонування «ґрунтується на принципах страхування та державного соціального забезпечення, реалізованих через солідарність поколінь і спільну відповідальність застрахованих та страхувальників». Вважаємо, що перевагою цього визначення є акцент на фінансово-економічній складовій пенсійної системи, що є ключовою для її функціонування [7, с. 22]. Важливо, що автори враховують механізм солідарності поколінь і розподіл фінансового навантаження між працівниками та роботодавцями. Однак у цьому визначенні відсутня конкретизація джерел фінансування накопичувальної частини пенсійної системи, а також механізмів контролю та державного регулювання цих фінансових потоків. Крім того, автори не розглядають вплив демографічних змін на ефективність солідарної системи, що є важливим викликом у сучасному суспільстві.

І. Жайворонок у своїй дисертації «Державне регулювання системи пенсійного забезпечення» розглядає пенсійне забезпечення як «сукупність правових та економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення громадян у разі втрати ними основних джерел доходу через старість, інвалідність та в інших випадках, визначених законодавством певної країни. Державне регулювання системи пенсійного забезпечення – це сукупність інструментів

державної влади, які використовуються для впливу на пенсійну систему з метою забезпечення високого рівня соціального захисту громадян в період старості» [8, с. 70].

Вважаємо, що це визначення має ширший підхід, включаючи як економічний, так і правовий аспекти пенсійного забезпечення. Воно охоплює різні види соціального захисту, що є його перевагою. Однак, у ньому не розкрито механізми фінансування пенсій, баланс між державними та приватними фондами, а також роль страхових внесків. Визначення також не враховує таких важливих аспектів, як ефективність використання пенсійних ресурсів, управління інвестиціями та вплив макроекономічних факторів (наприклад, рівень інфляції чи безробіття) на стабільність пенсійної системи.

Система пенсійного забезпечення, на думку О. Джузи, Д. Тичини, Л. Сорокіної, – «ключовий механізм ефективного функціонування одного із головних інститутів держави, тобто система пенсійного забезпечення і держава взаємопов'язані, без держави існування такої системи неможливе. Неприпустиме також існування будь-якого із рівнів пенсійної системи без створення певних інститутів в середині держави, які покликані на реалізацію норм законодавства» [9, с. 49]. Позитивним аспектом цього підходу є акцент на ролі держави у функціонуванні пенсійної системи. Справді, ефективне пенсійне забезпечення вимагає чіткої нормативно-правової бази та державного контролю за її реалізацією. Однак визначення є дещо звуженим, оскільки воно не враховує можливість існування приватних пенсійних фондів і добровільного пенсійного страхування, яке може функціонувати навіть за умов мінімального державного втручання. Крім того, автори не розглядають фінансові механізми забезпечення пенсійних виплат, не роблять акцент на солідарному чи накопичувальному принципах фінансування, що є важливими складовими сучасних пенсійних систем.

На думку Л. Дрозач, пенсійне забезпечення є складною соціально-економічною системою, яка має на меті забезпечення фінансової та соціальної підтримки фізичних осіб у пенсійному віці або осіб з обмеженими

можливостями. Вона базується на фінансових внесках, зборах і ресурсах, що надходять як від громадян, так і від державних і недержавних установ. Пенсійне забезпечення включає різні механізми – державне пенсійне страхування, недержавне пенсійне забезпечення та інші схеми, що залежать від законодавства конкретної країни [10, с. 32]. Це визначення є ширшим і глибшим, ніж попереднє, оскільки охоплює як економічні, так і соціальні аспекти пенсійного забезпечення. Позитивним є акцент на джерелах фінансування, що включають як державні, так і приватні ресурси, а також визнання ролі як державних, так і недержавних інститутів у процесі пенсійного забезпечення. Водночас визначення містить певні недоліки. По-перше, воно не розглядає проблеми фінансової стабільності системи, ризики дефіциту пенсійних фондів та демографічні виклики. По-друге, не робиться чіткої диференціації між солідарною та накопичувальною системами, що є важливим для розуміння моделей пенсійного забезпечення. Також не зазначено механізми державного регулювання, які визначають ефективність функціонування пенсійної системи.

Проведений аналіз наданих визначень системи пенсійного забезпечення свідчить про відсутність єдиної концепції цього інституту, оскільки різні автори акцентують увагу на різних аспектах. Т. Дідковська трактує пенсійне забезпечення як комплекс організаційно-правових заходів, спрямованих на задоволення життєвих потреб громадян шляхом грошових виплат та державного захисту пенсіонерів, що, однак, обмежує розуміння цього явища лише фінансовими аспектами і не враховує інші соціальні гарантії, як-от медичне страхування чи житлова підтримка. А. Казанчан розглядає пенсійне забезпечення як форму соціального захисту через регулярні, здебільшого довічні, грошові виплати особам, які опинилися у скрутних життєвих обставинах, проте при цьому не висвітлює джерела фінансування та механізми формування виплат. Т. Кравчук у своїй дисертаційній роботі підкреслює комплексний характер системи, що включає як державне пенсійне страхування, так і недержавне пенсійне забезпечення, з фінансуванням із різних джерел, проте не розрізняє чітко їх взаємодію та роль державних органів контролю. О.

Приходченко і співавтори визначають систему пенсійного забезпечення як поєднання суб'єктів, діяльність яких регулюється законодавством, і управлінських норм, що спрямовані на забезпечення добробуту громадян, проте їхній підхід залишається досить узагальненим і не розкриває механізми фінансування чи вплив демографічних змін. І. Жайворонок акцентує увагу на тому, що пенсійне забезпечення є системою правових і економічних заходів, спрямованих на матеріальну підтримку громадян у випадку втрати джерела доходу, проте не розглядає специфіку різних видів пенсійних схем.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що пенсійне забезпечення слід розглядати як багатовимірну систему, що поєднує фінансові, правові, соціальні та демографічні аспекти. Ефективність цієї системи залежить як від наявності чіткої нормативно-правової бази та механізмів державного контролю, так і від здатності інтегрувати як державні, так і недержавні інститути, що формують пенсійні накопичення. На нашу думку, система пенсійного забезпечення – це комплекс взаємопов'язаних правових, організаційних, економічних та соціальних заходів, спрямованих на забезпечення матеріального та соціального захисту осіб у випадку втрати основного джерела доходу через старість, інвалідність або інші визначені обставини. Ця система фінансується за рахунок страхових внесків, державних та місцевих бюджетних коштів, а також ресурсів недержавних пенсійних фондів, і її ефективність залежить від балансу між солідарними і накопичувальними механізмами, що забезпечують стабільність і соціальну справедливість у пенсійному забезпеченні.

1.2 Поняття та структура системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні

Система пенсійного забезпечення України, відповідно до ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», має трирівневу структуру. Вона поєднує елементи солідарного та накопичувального підходів, забезпечуючи громадянам різні механізми отримання пенсійних виплат

[11]. Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Вона ґрунтується на принципах солідарності поколінь і субсидування, фінансуючи виплату пенсій та соціальних послуг за рахунок Пенсійного фонду України. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Вона передбачає формування пенсійних накопичень застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або недержавних пенсійних фондах другого рівня. Накопичені кошти спрямовуються на страхування довічних пенсій та одноразові виплати. Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення. Вона базується на добровільній участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у створенні пенсійних накопичень для отримання додаткових виплат відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення (рис. 1.1).

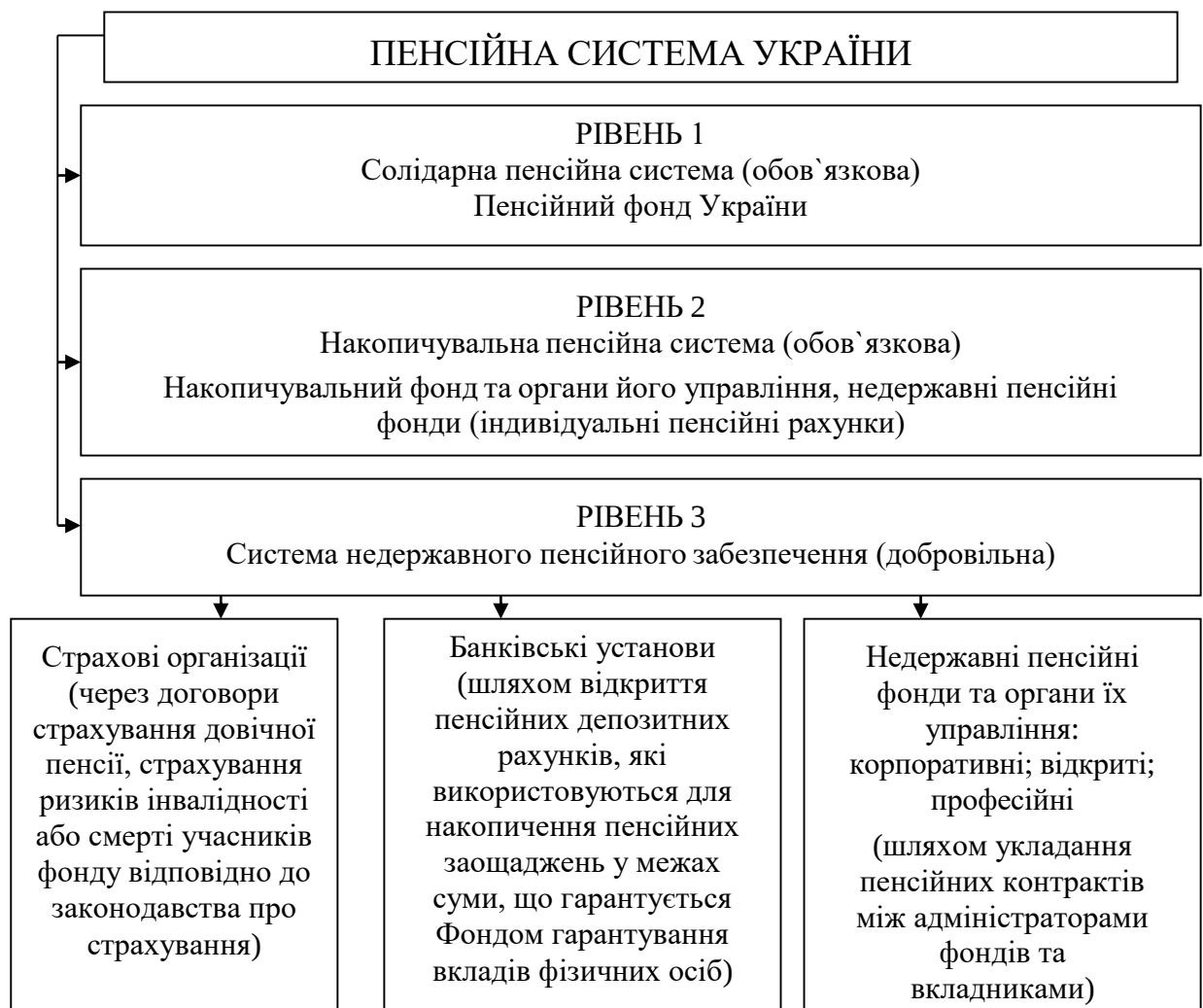

Рис. 1.1. Структура системи пенсійного забезпечення України

Джерело: побудовано автором за даними [11; 12; 13; 14; 15].

Згідно зі статтею 3 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (далі – Закон), нормативно-правова база у цій сфері включає зазначений Закон, а також акти, що регулюють загальнообов’язкове пенсійне страхування, страхову діяльність, банківську систему, інститути спільного інвестування, ринки капіталу та їх державне регулювання. Крім того, до складу законодавства входять інші нормативно-правові акти, прийняті відповідно до Закону [12]. Недержавне пенсійне забезпечення охоплює організаційні, правові та інші передбачені законом заходи, спрямовані на надання додаткових пенсійних виплат громадянам.

Відповідно до ст. 2 Закону, система недержавного пенсійного забезпечення є частиною накопичувальної пенсійної системи, що діє на принципах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, за винятком випадків, визначених законодавством. Її метою є формування пенсійних накопичень, які доповнюють виплати в межах загальнообов’язкового державного пенсійного страхування [12].

Згідно із Законом, недержавний пенсійний фонд (далі – НПФ) – це юридична особа, що має статус неприбуткової організації та створена відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення. Його діяльність спрямована виключно на акумулювання пенсійних внесків, управління пенсійними активами та здійснення пенсійних виплат учасникам фонду. Недержавний пенсійний фонд також визначається як суб’єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення. Він діє відповідно до вимог Закону та має відповідати критеріям для отримання ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», недержавний пенсійний фонд – це юридична особа, яка створена та функціонує згідно з чинним законодавством у сфері недержавного

пенсійного забезпечення [11]. Аналіз різних підходів до визначення сутності НПФ свідчить про існування широкого спектра поглядів на його природу. Недержавні пенсійні фонди розглядаються як сукупність активів, неприбуткові організації, фінансові установи спеціального призначення, елементи соціального захисту, пенсійні трасти або юридично оформлені механізми фінансового захисту населення.

Основним аспектом діяльності недержавних пенсійних фондів є їхня мета та ключові завдання. Головною метою функціонування НПФ є створення стабільного джерела доходу для учасників фонду після досягнення пенсійного віку. Виконуючи функцію фінансового захисту та соціального забезпечення, НПФ фактично надають своїм вкладникам впевненість у майбутньому.

Основні види недержавних пенсійних фондів та їх відмінності наведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Основні види недержавних пенсійних фондів та їх відмінності

Тип фонду	Засновники	Учасники
Відкритий	Один або кілька юридичних осіб, які можуть створювати один або кілька відкритих пенсійних фондів. Засновниками не можуть бути організації, що фінансуються за	Фізичні особи будь-якої національності або без громадянства, незалежно від виду діяльності чи місця роботи.
Корпоративний	Юридична особа – працедавець або кілька таких осіб, до яких можуть приєднуватися інші підприємства-платники. Одна юридична особа може бути засновником тільки	Лише фізичні особи, які працюють або працювали у трудових відносинах з засновниками або платниками фонду.
Професійний	Об'єднання працедавців, що можуть створювати не більше одного пенсійного фонду, а також професійні організації. Об'єднання фізичних осіб, зокрема професійні організації (профспілки), члени яких мають спільну професійну діяльність або спеціальність, визначену в статуті	Фізичні особи, чия професійна діяльність або спеціальність визначена в статуті фонду, включаючи членів профспілок.

Джерело: побудовано автором за даними [12; 14].

До основних завдань діяльності НПФ належать: залучення та накопичення пенсійних внесків, управління пенсійними активами шляхом їх інвестування у фінансові інструменти, а також здійснення пенсійних виплат відповідно до умов пенсійних контрактів [14, с. 107].

Тобто, недержавний пенсійний фонд – це юридична особа, що діє на підставі Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», має статус неприбуткової організації та виконує функції накопичення, управління й інвестування пенсійних активів на користь учасників, забезпечуючи їх соціальний і фінансовий захист у пенсійному віці. НПФ функціонує як неприбуткова організація, що не має на меті отримання прибутку для його розподілу між засновниками. Усі отримані доходи спрямовуються виключно на користь учасників фонду, що унеможливорює їхнє використання в комерційних цілях. Основна діяльність НПФ обмежується лише накопиченням пенсійних внесків, а провадження будь-якої іншої діяльності заборонено, що гарантує збереження пенсійних коштів від нецільового використання. Для ефективного функціонування НПФ залучає адміністратора, банк-зберігача та компанію з управління активами. Така структура управління сприяє підвищенню рівня прозорості фінансових операцій та забезпечує посилений контроль за використанням пенсійних накопичень [16, с. 86].

Таким чином, система недержавного пенсійного забезпечення є складовою накопичувальної пенсійної системи, яка функціонує на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, за винятком передбачених законом випадків. Її основна мета – формування пенсійних накопичень, що доповнюють виплати в межах загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. Ключову роль у цьому процесі відіграють недержавні пенсійні фонди як основні фінансові інститути в цій сфері.

1.3 Становлення та розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні

Перші недержавні пенсійні фонди в Україні почали з'являтися на початку 1990-х років, хоча їхня діяльність часто не відповідала сучасним принципам пенсійного забезпечення. Ці фонди мали різні організаційні форми та фактично виконували функцію акумуляції коштів громадян. Їх створення відбувалося на підставі Закону України «Про господарські товариства» (1991 р.), що дозволяв утворення акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю, а також згідно з Декретом Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» (1993 р.). До 1997 року в Україні діяло 76 таких фондів, а до 2000 року їх кількість зросла приблизно до 200.

Однак процес розвитку недержавних пенсійних фондів суттєво уповільнився після масового банкрутства довірчих товариств у 1995 році, що стало підставою для проведення перевірок їхньої діяльності. Відповідно до розпоряджень Президента України від 01.03.1995 р. № 42 та від 11.09.1995 р. № 155, було виявлено численні порушення законодавства, фінансові махінації та зловживання у сфері управління коштами громадян. Результати цих перевірок стали предметом обговорення на рівні Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Ради регіонів при Президентові України.

У постанові Кабінету Міністрів України від 01.11.1995 р. № 873 «Про результати комплексних перевірок діяльності довірчих товариств» було зафіксовано значні матеріальні збитки населення, що спричинили соціальну напругу та громадське невдоволення. У деяких регіонах це призвело до протестних акцій, зокрема мітингів і пікетувань. Найбільші втрати громадяни зазнали через діяльність окремих небанківських фінансових установ, таких як Український будинок «Селенга» та недержавний пенсійний фонд «Оберіг».

До набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» 1 січня 2004 року, в Україні не існувало конкретних законодавчих норм, що регулювали діяльність недержавних пенсійних фондів. Це призводило до відсутності достатніх адміністративних важелів для контролю за діяльністю цих фондів, що серйозно підривало їхній авторитет та довіру до нових інституцій. Адміністративно-правовий нагляд за діяльністю НПФ здійснювався

на підставі Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III, що визначав порядок ліцензування небанківських фінансових установ (НФУ), до яких належали і НПФ, а також уточнював, що деякі види діяльності, пов'язані з наданням пенсійних послуг, можуть здійснюватися лише після отримання відповідної ліцензії. Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України на початку реєстрації включила до бази даних 55 організацій, які мали статус НПФ, проте лише 22 з них фактично здійснювали діяльність [17, с. 91; 18].

Основною метою впровадження системи недержавного пенсійного забезпечення було надання учасникам накопичувальних пенсійних програм додаткових пенсійних виплат, які доповнюють загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Це мало на меті також забезпечити дохідність пенсійних активів, що перевищує рівень інфляції, та сприяти залученню довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для економічної модернізації.

На початковому етапі розвитку недержавних пенсійних фондів спостерігалася висока динамічність: відзначалося збільшення кількості пенсійних фондів та учасників, зростання загальних пенсійних активів, внесків і виплат, а також значне збільшення інвестиційного доходу. Однак, фінансова криза негативно вплинула на діяльність цих фондів, що призвело до скорочення їх кількості, зменшення темпів зростання та погіршення окремих фінансових показників. Очікування швидких структурних змін у пенсійній сфері в першій половині 2000-х років супроводжувалося створенням численних недержавних пенсійних фондів, які, як планувалося, мали стати основою накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. У 2008 році, через чотири роки після набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», було зареєстровано 110 недержавних пенсійних фондів. Однак через відсутність політичної волі вищого керівництва країни для проведення пенсійної реформи та на тлі економічної кризи 2008-2009 років інтерес до індустрії недержавного пенсійного забезпечення значно зменшився. В результаті після 2008 року кількість таких фондів почала

зменшуватись щорічно: деякі припиняли діяльність шляхом об'єднання з іншими, інші – через ліквідацію.

З моменту набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» у 2004 році і до 2014 року включно номінальні обсяги активів недержавних пенсійних фондів стабільно зростали, навіть під час фінансово-економічної кризи 2008-2009 років. Так, протягом 2010-2013 років активи НПФ щорічно збільшувалися на 25%, і на кінець 2013 року їх загальна сума склала 2089,8 млн грн. Однак через загальноекономічні труднощі та зниження інвестиційної активності на фондовому ринку у 2014 році темпи зростання уповільнилися до 18% (абсолютне збільшення – 379,4 млн грн). У 2015 році відбулося зменшення активів на 19,8% (або 489,2 млн грн), що призвело до їх падіння до 1980,0 млн грн. Втім, у 2016 році спостерігалось відновлення номінального зростання активів НПФ, які збільшилися на 8% (або 158,7 млн грн) і досягли 2138,7 млн грн на 31.12.2016 [19; 20].

Криза 2014 року прискорила процеси консолідації на ринку недержавного пенсійного забезпечення. У 2015 та 2016 роках свою діяльність офіційно припинили 4 та 8 недержавних пенсійних фондів відповідно, ще 6 фондів фактично не здійснювали діяльність або перебували на етапі припинення. Таким чином, на початок 2017 року продовжували функціонувати 58 недержавних пенсійних фондів, хоча значна частина з них через обмежений обсяг акумульованих ресурсів не змогла б покривати витрати на управління та одночасно забезпечувати прибуткову діяльність. Тому процеси консолідації на ринку недержавного пенсійного забезпечення не були завершені, і тенденція, що виникла після 2008 року, зберігалася.

Діяльність недержавних пенсійних фондів є ключовою для розвитку недержавного пенсійного забезпечення, оскільки тільки ці інститути відповідно до законодавства можуть здійснювати накопичення пенсійних активів. У період з 2004 по 2013 рік основний показник розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення зростав: до 2014 року сукупна вартість активів, акумульованих пенсійними фондами, досягла 2469,2 млн. грн. Проте після кризи

2008-2009 років, коли кількість основних суб'єктів системи – недержавних пенсійних фондів, учасників та вкладників – стабілізувалася, процес консолідації на ринку призвів до зменшення кількості недержавних пенсійних фондів. Криза 2014-2015 років призвела до декапіталізації фондів, що проявлялося в чистому відпливі капіталу та збитковій діяльності. Це зумовило зменшення сукупної вартості активів фондів до 1980,0 млн. грн. на кінець 2015 року. Згідно зі звітами, у 2016 році недержавні пенсійні фонди відновили номінальне, але не реальне збільшення активів, при цьому негативна тенденція, пов'язана з відтоком капіталу, залишалася [21, с. 31].

Серед фінансових установ, що надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення в Україні, найбільшу частку займають недержавні пенсійні фонди. Однак з 2008 до 2018 року спостерігалось щорічне скорочення їх чисельності – з 110 фондів у 2008 році до 62 у 2018 році. Водночас, з 2013 по 2018 рік, кількість учасників і кількість укладених контрактів у НПФ зросла на 2,6% і 24,85% відповідно. За підсумками 2018 року, 54% учасників 3-го рівня пенсійної системи України були членами лише двох фондів: професійного НПФ «Магістраль», що належить Професійній спілці залізничників і транспортних будівельників Державної адміністрації залізничного транспорту України (326467 осіб, або 38%), та відкритого НПФ «Європа» (133790 осіб, або 16%) [22].

На початок 2019 року в Україні діяло 62 НПФ і 22 адміністратори НПФ, в той час як у 2009 році їх кількість досягала максимуму – 110 фондів. Активи НПФ на 01.01.2019 становили лише 0,08% від ВВП України (активи НПФ – 2745,23 млн. грн., ВВП – 3558706 млн. грн.). Якщо порівнювати кількість учасників системи недержавного пенсійного забезпечення, які роблять внески, з числом працюючих осіб працездатного віку, то ця частка складає близько 4,9% (774 тис. осіб учасників НПФ проти 15718,6 тис. осіб працездатного населення) [19; 23, с. 100].

Отже, система недержавного пенсійного забезпечення в Україні розвивалася з 1990-х років, але спочатку діяльність фондів не відповідає сучасним стандартам. Після масових банкрутств довірчих товариств у 1995

році, розвиток НПФ уповільнився. Лише з прийняттям Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» в 2004 році почався системний контроль за їх діяльністю. Криза 2008-2009 років призвела до скорочення фондів та уповільнення зростання активів, хоча в подальші роки відбулося часткове відновлення. Консолідація на ринку НПФ тривала, і на 2017 рік залишилося лише 58 фондів. Криза 2014-2015 років прискорила ліквідацію деяких НПФ, а до 2019 року їх кількість зменшилась до 62. Активи НПФ становили лише 0,08% від ВВП, а кількість учасників системи складала близько 4,9% працюючого населення, що вказує на низький рівень залучення громадян до цієї системи.

Таким чином, пенсійне забезпечення являє собою сукупність правових, організаційних, економічних і соціальних механізмів, спрямованих на гарантування фінансової підтримки громадян у разі втрати основного джерела доходу через досягнення пенсійного віку, інвалідність або інші визначені обставини. Його фінансування здійснюється за рахунок страхових внесків, коштів державного та місцевих бюджетів, а також ресурсів недержавних пенсійних фондів. Ефективність системи залежить від збалансованого поєднання солідарної та накопичувальної складових, що забезпечують її стабільність і соціальну справедливість.

Недержавне пенсійне забезпечення є частиною накопичувальної пенсійної системи, що ґрунтується на добровільній участі фізичних та юридичних осіб, за винятком випадків, визначених законодавством. Його головною метою є створення додаткових пенсійних накопичень, які доповнюють виплати в рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Важливу роль у цьому процесі відіграють недержавні пенсійні фонди, що виступають ключовими фінансовими інститутами у сфері накопичувального пенсійного забезпечення.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СИСТЕМИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1 Суб'єкти системи недержавного пенсійного забезпечення

За офіційною інформацією Пенсійного фонду України, на початку 2024 року ситуація у сфері пенсійного забезпечення в державі залишалася критично напруженою. Кількісне співвідношення між економічно активним населенням та пенсіонерами продовжує погіршуватися. Так, на кожного працюючого громадянина припадає одна особа пенсійного віку. Для порівняння, до початку повномасштабної війни цей показник був дещо кращим – приблизно 1 пенсіонер на 1,3 офіційно зайнятих осіб. На початку 2024 року чисельність працездатного населення оцінювалася приблизно у 9 млн. осіб, тоді як кількість пенсіонерів перевищувала 10 мільйонів [24, с. 155]. Поряд із тим, зазначимо, що станом на 1 жовтня 2024 року на обліку в Пенсійному фонді України перебувало 10 342,6 тис. осіб пенсійного віку. Із загальної кількості пенсіонерів 60,6% становлять жінки (6 267,6 тис. осіб), а 39,4% – чоловіки (4 075,0 тис. осіб). Переважна більшість осіб отримує пенсію за віком – 74,06%, тоді як 13,99% мають пенсії по інвалідності. Соціальні пенсії, що виплачуються громадянам, які не набули права на страхову пенсію, отримують лише 0,6% пенсіонерів. Зазначені демографічні пропорції свідчать про те, що чинник старіння населення та зміни у структурі зайнятості відіграють ключову роль у формуванні пенсійного навантаження на державу. Протягом перших дев'яти місяців 2024 року на пенсійні виплати було спрямовано 546,5 млрд. гривень. Пенсійне забезпечення здійснювалося з

урахуванням специфіки умов воєнного стану. У цей же період було призначено понад 350,5 тис. нових пенсій. Середній розмір пенсії в Україні на 1 жовтня 2024 року становив 5 851,86 гривень. Це на 466,61 грн (або на 8,7%) більше, ніж станом на початок року. Водночас мінімальний розмір пенсії за віком, встановлений державою, залишився на рівні 2 361,00 гривень. Протягом дев'яти місяців 2024 року більшість пенсій (понад 83,5% від загального обсягу) виплачувалися через банківські рахунки. Сума таких виплат сягнула 456,3 млрд. грн, що на 46,7 млрд. грн більше, ніж за аналогічний період 2023 року [25].

Із 2020 року в Україні простежується тенденція до зменшення кількості осіб пенсійного віку, особливо на початку кожного нового року. Основною причиною такого зниження є поступове підвищення мінімального страхового стажу, необхідного для призначення пенсії. Цей захід, попри прагнення до фінансової стабілізації пенсійної системи, фактично призвів до зменшення кількості осіб, які мають право на державне пенсійне забезпечення. Унаслідок цього зберігається системний дисбаланс: зменшення кількості пенсіонерів не супроводжується пропорційним зростанням надходжень до бюджету Пенсійного фонду України. Крім того, демографічні зміни були суттєво прискорені зовнішніми соціально-економічними викликами. Так, пандемія COVID-19 та широкомасштабна військова агресія РФ проти України стали чинниками, що не лише скоротили тривалість життя певної частини населення, але й поглибили соціальну нерівність, ускладнили доступ до медичних послуг та призвели до зниження якості життя літніх людей.

Матеріальне забезпечення осіб пенсійного віку в Україні здійснюється шляхом визначення розміру пенсійних виплат, який залежить від тривалості набутого страхового стажу, а також від величини заробітної плати, з якої сплачувалися внески до Пенсійного фонду до моменту призначення пенсії. За даними на 1 липня 2024 року, середній показник пенсійної виплати в Україні становив 5816,52 гривень.

Найвищий рівень середніх пенсій зафіксовано у столиці України – місті Києві, де пенсіонери в середньому отримують понад 7940,72 грн. щомісяця.

Водночас найнижчі середні виплати пенсіонерам спостерігаються в західних регіонах країни – зокрема в Тернопільській, Чернівецькій та Закарпатській областях, де розмір середньої пенсії не перевищує 4500 гривень.

Згідно зі статистичними даними Пенсійного фонду України (табл. 2.1), у 2024 році найбільша частка пенсіонерів – 26,1% – отримує пенсію в розмірі до 3 000 гривень. Хоча цей показник залишається значним, проте в динаміці останніх років він зменшився, що зумовлено поступовим зростанням прожиткового мінімуму та відповідними коригуваннями мінімального розміру пенсій [24, с. 155].

Таблиця 2.1

Питома вага пенсіонерів за розмірами призначених пенсій
в Україні у 2021-2024 рр.

Показники	Питома вага пенсіонерів в загальній чисельності населення, %				Середній розмір пенсійної виплати, грн.			
	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
понад 10000 грн	4,3	7,3	10,7	12,5	13983,3	14676,0	14727,1	15326,9
від 5001 до 10000 грн	15,6	19,1	23,2	25,5	6737,6	6776,3	6837,2	6854,1
від 4001 до 5000 грн	9,2	11,4	15,0	18,6	4459,9	4457,9	4406,6	4415,2
від 3001 до 4000 грн	20,8	23,5	21,3	17,3	3433,4	3470,2	3546,9	3546,8
до 3000 грн	50,1	38,7	29,08	26,1	2147,6	2443,6	2619,2	2071,3

Джерело: побудовано автором за даними [26].

Варто акцентувати, що мінімальна пенсія в Україні й надалі прирівнюється до рівня прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Цей підхід, незважаючи на певні позитивні зрушення, залишається недостатнім для забезпечення гідного рівня життя літніх людей.

Поряд із цим, позитивною тенденцією є зростання частки пенсіонерів, які отримують вищі пенсійні виплати. Зокрема, у 2024 році відбулося суттєве збільшення (на 16,3%) кількості громадян, чий розмір пенсії перевищує 4 000 гривень. Також простежується приріст пенсіонерів (на 8,2%) у групі осіб, які отримують пенсії понад 10 тис. грн., що значною мірою стало можливим завдяки індексації пенсій на 8%, проведений у квітні 2024 року.

На підставі здійсненого аналізу можна дійти висновку, що система пенсійного забезпечення в Україні характеризується низкою серйозних викликів, серед яких особливо варто виокремити регіональну нерівність у розмірах пенсійних виплат, погіршення демографічної ситуації, а також суттєвий дисбаланс між кількістю осіб працездатного віку та чисельністю пенсіонерів. На тлі зростання цін та високих інфляційних процесів середній розмір пенсій не відповідає базовим потребам людей похилого віку та не забезпечує їм гідного рівня життя.

У сучасних умовах солідарна пенсійна система дедалі менше виконує свою ключову функцію – гарантування соціального захисту непрацездатних осіб. Фінансова нестабільність Пенсійного фонду України та хронічний дефіцит його бюджету значно ускладнюють виконання зобов'язань щодо загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Зокрема, держава не в змозі забезпечити рівень виплат, що дорівнює або перевищує мінімальну заробітну плату, як того вимагають принципи соціальної справедливості [27, с. 124].

Попри щорічне зростання як середнього, так і мінімального розміру пенсій, темпи цього підвищення залишаються недостатніми для ефективного подолання бідності серед пенсіонерів. За таких умов єдиним дієвим шляхом до стабілізації системи пенсійного забезпечення в перспективі є поступове реформування солідарної моделі та перехід до багаторівневої системи з обов'язковим упровадженням другого накопичувального рівня. Це, у свою чергу, передбачає активний розвиток недержавного пенсійного забезпечення (далі – НПЗ), яке дає можливість громадянам самостійно формувати власний пенсійний капітал, виходячи з рівня доходів, фінансової обізнаності та особистих уподобань. Станом на 31 грудня 2012 року в Україні функціонували 94 недержавні пенсійні фонди та 37 адміністративних установ, які здійснювали супровід їх діяльності. Водночас, за даними на 30 вересня 2024 року, в офіційному Реєстрі НПФ залишалося лише 60 фондів та 18 адміністраторів, тоді як роком раніше – 63 НПФ та 19 адміністраторів. У зазначений період фактично

здійснювали діяльність 53 фонди, що підпорядковувалися адміністраторам, на підставі звітності яких і була сформована відповідна аналітична інформація [28]. Ці дані свідчать про поступову тенденцію до скорочення кількості НПФ, яка простежується у динаміці за 2012–2024 роки. Водночас, ринок НПЗ, хоч і обмежений, продовжує функціонувати: попит на відповідні фінансові послуги залишається стабільним. Середньорічне зростання кількості укладених пенсійних контрактів становить 2,28%, а зростання кількості учасників НПФ – 3,6%. Незважаючи на це, охоплення населення послугами НПФ залишається вкрай низьким – менше 2% громадян беруть участь у накопичувальному пенсійному забезпеченні. При цьому активи фондів складають лише 0,071% від валового внутрішнього продукту за останні три роки. Подібні показники вказують на недостатній рівень розвитку цього сегмента фінансового ринку, що зумовлює необхідність посилення державної політики у сфері підтримки та стимулювання накопичувального пенсійного страхування [29].

На основі офіційних даних, отриманих від адміністраторів НПЗ відповідно до вимог Положення про порядок складання, подання та оприлюднення адміністративних даних адміністратором НПФ, затвердженого рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) від 23 липня 2020 року № 379 (zareєстрованого в Міністерстві юстиції України 4 вересня 2020 року за № 847/3513), встановлено поточну регіональну структуру розміщення діючих НПЗ в Україні. Згідно з зазначеними статистичними відомостями, функціонування НПФ наразі здійснюється у семи регіонах країни (деталізовано в Додатку А). Суттєвою особливістю є високий рівень концентрації цих фінансових установ у столиці – м. Києві, де zareєстровано 39 НПЗ, що становить 73,6% від загальної кількості активних НПФ у державі. Така диспропорція свідчить про нерівномірний розвиток НПЗ за територіальною ознакою, що, у свою чергу, може впливати на доступність відповідних послуг для населення інших регіонів України.

Концентрація фондів переважно в м. Києві пояснюється низкою факторів, зокрема: наявністю розвиненої фінансової інфраструктури, високою платоспроможністю населення, більшими можливостями для інвестування активів та спрощеним доступом до адміністративних та юридичних послуг. Водночас, така структура може мати негативні наслідки для регіональної рівноваги у сфері пенсійного забезпечення, оскільки обмежує участь мешканців інших областей у недержавному пенсійному страхуванні.

Таким чином, сучасна система пенсійного забезпечення України перебуває під значним тиском як з боку демографічних, так і з боку економічних процесів. Зростаюче фінансове навантаження на бюджет, погіршення співвідношення між платниками внесків і одержувачами пенсій, а також вплив кризових явищ вимагають перегляду підходів до пенсійної політики з метою її адаптації до нових реалій. У сукупності ці зміни свідчать про поступове, хоч і нерівномірне, поліпшення ситуації у сфері пенсійного забезпечення. Проте з огляду на інфляційні процеси, регіональні відмінності, економічну нестабільність та триваючий воєнний стан, рівень пенсій досі не забезпечує достатній соціальний захист для значної частини осіб похилого віку. Відтак питання підвищення якості життя пенсіонерів залишається пріоритетним напрямом державної соціальної політики. Для стабілізації пенсійної системи та забезпечення належного соціального захисту в майбутньому критично важливо розвивати інститути НПЗ, удосконалювати нормативно-правову базу, а також підвищувати фінансову грамотність громадян задля заохочення добровільної участі у формуванні власних пенсійних заощаджень. Зазначені статистичні дані актуалізують необхідність активізації державної політики щодо регіонального розвитку НПЗ, зокрема шляхом стимулювання діяльності НПФ поза межами столиці, підвищення фінансової грамотності населення в регіонах, а також створення умов для зручного доступу громадян до послуг пенсійного інвестування незалежно від місця проживання.

2.2 Аналіз динаміки основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів

Аналіз діяльності ринку НПЗ проведено на підставі останніх поданих звітних даних станом на 30.09. 2024 р. Комплексний аналіз стану та динаміки розвитку сфери НПЗ в Україні здійснено на підставі офіційної звітності, наданої адміністраторами недержавних пенсійних фондів відповідно до вимог чинного нормативного регулювання. Інформаційна база охоплює звітні дані станом на 30.09.2024 року та дозволяє відстежити ключові показники функціонування НПФ за трирічний період – 2022-2024 рр.

У табл. 2.2 наведено динаміку основних кількісно-якісних показників діяльності НПФ, зокрема обсягів пенсійних контрактів, активів, інвестиційного прибутку, внесків і виплат.

Таблиця 2.2

Динаміка ключових показників діяльності недержавних пенсійних фондів України у 2022-2024 рр.

Показники	Станом на 30.09.2022	Станом на 30.09.2023	Станом на 30.09.2024	Темпи приросту, %	
				30.09.2023/ 30.09.2022	30.09.2024/ 30.09.2023
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	96,1	96,6	98,6	0,5	2,1
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	888,7	886,8	887,4	-0,2	0,1
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	4 024,7	4 684,0	5 492,6	16,4	17,3
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	2 773,1	2 979,9	3 261,1	7,5	9,4
у тому числі:					
– від фізичних осіб	487,0	584,4	732,4	20,0	25,3
– від фізичних осіб-підприємців	0,3	0,3	0,4	0,0	33,3
– від юридичних осіб	2 273,3	2 382,7	2 515,8	4,8	5,6
Пенсійні виплати, млн. грн.	1 416,9	1 608,3	1 836,9	13,5	14,2
Кількість учасників, що отримали/ отримують пенсійні виплати, тис. осіб	91,5	93,3	94,6	2,0	1,4
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	3 149,5	3 871,0	4 713,8	22,9	21,8

Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	2 565,3	3 208,1	3 961,8	25,1	23,5
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	584,2	662,9	752,0	13,5	13,4

Джерело: побудовано автором за даними [29].

Станом на кінець третього кварталу 2024 року, кількість чинних пенсійних контрактів зросла до 98,6 тис., що на 2,1% більше порівняно з аналогічним періодом 2023 року. Домінуючу частку серед них традиційно складають контракти, укладені з фізичними особами – 91,9 тис. або понад 93% загального обсягу. З фізичними особами-підприємцями укладено лише 0,1 тис. контрактів, тоді як з юридичними особами – 6,6 тис. контрактів.

Зростання обсягу контрактів в основному забезпечене розширенням участі саме фізичних осіб. Зокрема, у порівнянні з 2023 роком кількість договорів з громадянами зросла на 2,2% (плюс 2 тис.), а у порівнянні з 2022 роком – на 2,9% (плюс 2,6 тис. договорів). Навпаки, у сегменті юридичних осіб зафіксоване незначне скорочення – на 1,5%. Щодо фінансових показників, варто наголосити на стабільному зростанні вартості активів НПФ, що з 2022 року збільшилася на понад 36%. Це є позитивним сигналом для інвесторів та учасників пенсійної системи, адже свідчить про зростаючі можливості НПФ генерувати дохід. Сума інвестиційного прибутку у 2024 році досягла майже 4 млрд грн, демонструючи стійке зростання понад 20% на рік. Попри загальну позитивну динаміку, рівень охоплення НПЗ залишається низьким у масштабах країни. Зокрема, кількість учасників НПФ коливається в межах 886–888 тис. осіб – це менше 3% усього працездатного населення. Отже, проблема розширення участі у недержавному пенсійному страхуванні залишається актуальною і потребує подальших інституційних, податкових та просвітницьких заходів.

Протягом 2022-2024 років спостерігалася певна стабільність у кількості пенсійних контрактів, з незначним приростом у 2023 році на 0,5%, після чого у 2024 році зафіксовано більш динамічне зростання на рівні 2,1% у порівнянні з попереднім роком. Водночас динаміка загальної кількості учасників НПФ

залишалася дещо коливною: у 2023 році відбулося скорочення на 0,2%, а у 2024 році – незначне зростання на 0,1%. Ці дані свідчать про певну стагнацію в залученні нових учасників, однак не є ознакою системної кризи. Найпозитивнішою тенденцією стало зростання вартості активів НПФ: у 2023 році приріст становив 16,4%, а за дев'ять місяців 2024 року – ще 17,3%. Такий поступ є ознакою загального зміцнення фінансової стійкості недержавного пенсійного сектору та свідчить про його здатність акумулювати і примножувати кошти вкладників в умовах макроекономічної нестабільності. Одним із ключових чинників, які вплинули на позитивну динаміку, стала адаптація недержавної пенсійної системи до умов повномасштабної війни. Суттєвим чинником також стало поетапне зростання мінімальної заробітної плати, що підвищило платоспроможність громадян і стимулювало їх до участі в системі пенсійних накопичень. Підвищення рівня внесків, зокрема з боку фізичних осіб, є свідченням зростання довіри до НПФ, а також усвідомлення важливості фінансової незалежності у похилому віці. Протягом трьох останніх років загальна сума пенсійних внесків зросла на 14,8%, що свідчить про стійке нарощення обсягів інвестованих коштів. Це дало змогу поступово збільшувати й кількість пенсіонерів, які отримують виплати: їхня частка серед усіх учасників зросла до 10,6%, або 94,6 тис. осіб станом на кінець вересня 2024 року.

Проаналізуємо структуру вкладників і пенсійних контрактів (табл. 2.3). Так, на кінець третього кварталу 2024 року було укладено 98,6 тисяч пенсійних контрактів. У розрізі категорій вкладників спостерігається домінування фізичних осіб – на них припадає 91,9 тис. контрактів, або близько 93,2% від загальної кількості. Значно менше договорів було укладено з юридичними особами – 6,6 тис. (6,7%), а частка фізичних осіб-підприємців – лише 0,1 тис. контрактів, або близько 0,1%. Кількість вкладників, тобто осіб чи установ, які здійснюють внески до НПФ України, продемонструвала стабільне зростання. Так, порівняно з аналогічним періодом 2023 року, у 2024 році їхня чисельність зросла на 2,0%, або на 1,8 тисячі осіб. У 2023 році аналогічний приріст становив 0,6%, або 0,5 тисячі осіб. Загалом за аналізований період відбувалося поступове

збільшення кількості вкладників, насамперед за рахунок фізичних осіб. Зокрема, кількість фізичних осіб серед вкладників зросла з 86,7 тис. у 2022 році до 87,2 тис. у 2023 році, а у 2024 році – до 89,1 тис. осіб. Таким чином, зростання за два роки становило 2,8 тис. осіб, або приблизно 3,2%. Натомість кількість юридичних осіб-вкладників залишалася сталою протягом трьох років – на рівні 2,0 тис. у 2022 та 2023 роках, із незначним скороченням до 1,9 тис. у 2024 році [30; 31].

Таблиця 2.3

Динаміка кількості укладених пенсійних контрактів та
кількості вкладників в Україні

Показник	Од. виміру	Станом на			Приріст 30.09.2023/ 30.09.2022 (%)	Приріст 30.09.2024/ 30.09.2023 (%)
		30.09.2022	30.09.2023	30.09.2024		
Кількість вкладників юридичних осіб	тис. осіб	2,0	2,0	1,9	0,0	-5,0
Кількість вкладників фізичних осіб	тис. осіб	86,7	87,2	89,1	0,6	2,2
Загальна кількість вкладників	тис. осіб	88,7	89,2	91,0	0,6	2,0
Кількість укладених пенсійних контрактів з юридичними особами	тис. шт.	6,7	6,6	6,6	-1,5	0,0
Кількість укладених пенсійних контрактів з фізичними особами – підприємцями	тис. шт.	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Кількість укладених пенсійних контрактів з фізичними особами	тис. шт.	89,3	89,9	91,9	0,7	2,2
Загальна кількість укладених пенсійних контрактів	тис. шт.	96,1	96,6	98,6	0,5	2,1

Джерело: побудовано автором за даними [30].

Отже, аналізуючи склад вкладників, можна стверджувати, що ключовим рушієм розвитку НПФ України залишаються саме фізичні особи, чия активність суттєво зросла. Це може бути пов'язано як з інформаційно-роз'яснювальною

роботою адміністраторів фондів, так і з посиленням суспільної уваги до теми пенсійного забезпечення в умовах демографічних змін та воєнного стану. Аналогічна ситуація спостерігається у динаміці укладених пенсійних контрактів. Загальна кількість контрактів збільшилася на 2,1% у 2024 році, при цьому позитивна динаміка зберігається лише в сегменті фізичних осіб (+2,2%). Показники юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців залишаються на попередньому рівні або демонструють стагнацію. Це свідчить про переорієнтацію системи на індивідуальних вкладників та домінування добровільних пенсійних накопичень серед населення України (рис. 2.1).

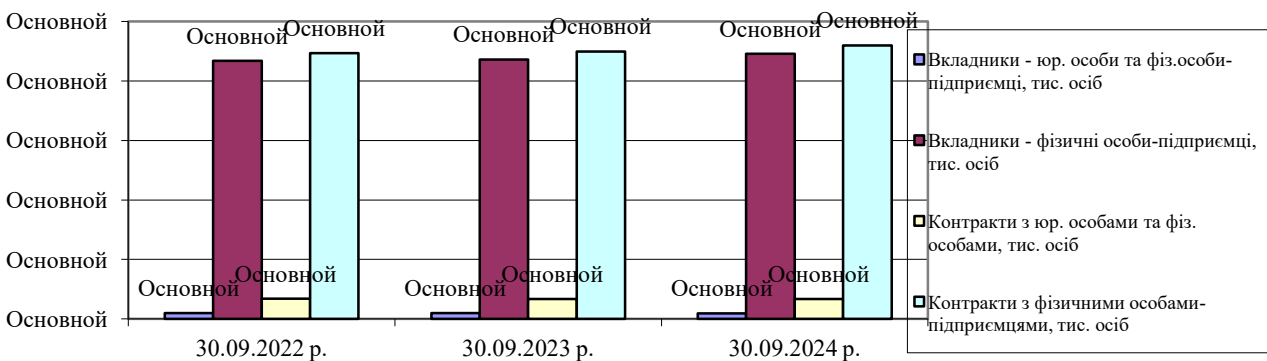

Рис. 2.1. Динаміка кількості укладених пенсійних контрактів та кількості вкладників в Україні за період 30.09.2022 р.-30.09.2024 р.

Джерело: побудовано автором за даними [30].

Станом на 30.09.2024 року кількість учасників НПФ України склала 887,4 тис. осіб, що на 0,1% більше, ніж у відповідному періоді 2023 року (886,8 тис. осіб). Однак частка осіб, які фактично отримують пенсійні виплати, залишається невеликою – лише 94,6 тис. осіб, що становить 10,7% від загальної чисельності учасників (рис. 2.2).

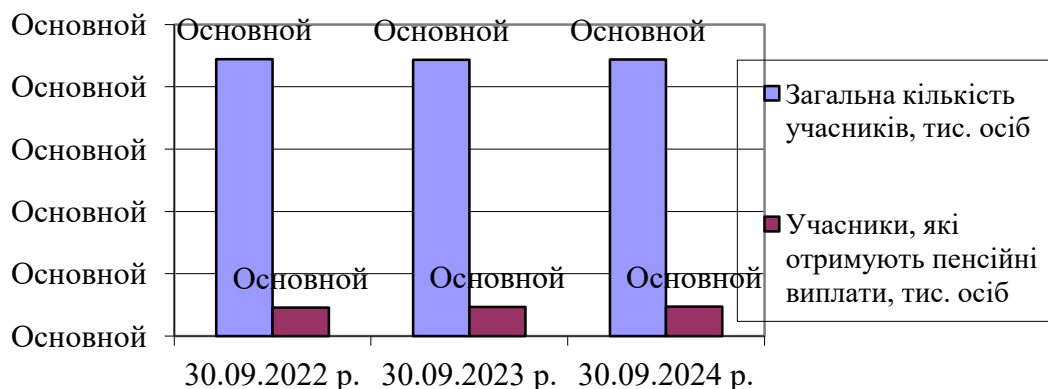

Рис. 2.2. Динаміка кількості учасників НПФ України за період 30.09.2022 р.-30.09.2024 р.

Джерело: побудовано автором на основі даних НКЦПФР [30].

При цьому, кількість осіб, що отримують пенсії на визначений строк, становила лише 4,075 тис. осіб, або 0,5%. Ці дані підтверджують обмежену ефективність системи НПФ як джерела реального пенсійного доходу в сучасних умовах.

Проаналізуємо структуру учасників НПФ України за віковими групами. Вікова структура учасників також дозволяє зробити низку важливих висновків. Особи віком 25-50 років становлять основну частину учасників НПФ – 48,0%, що підтверджує орієнтацію системи на довгострокове накопичення (рис. 2.3).

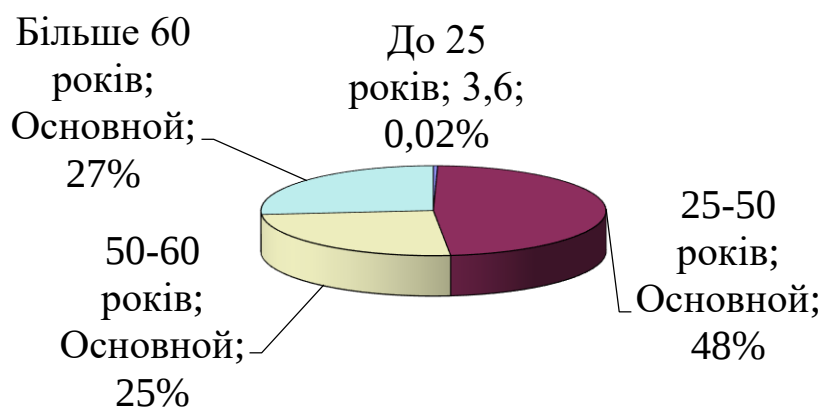

Рис. 2.3. Розподіл учасників НПФ України за віковими групами, станом на 30.09.2024 р.

Джерело: побудовано автором за даними [30].

Громадяни віком понад 60 років становлять 26,4% – це потенційні отримувачі виплат, однак фактична частка виплат свідчить про значний розрив між кількістю осіб, що досягли пенсійного віку, та реальною виплатною активністю фондів. Особи віком 50-60 років охоплюють 25,2% учасників, тобто наближаються до періоду початку виплат. Найменш представлена категорія – особи до 25 років, які складають лише 0,4%, що вказує на низький рівень залучення молоді до системи НПФ України, що потребує окремої уваги з боку державної політики та інформаційної роботи.

На рис. 2.4 представлено кількість учасників НПФ України (за статевою ознакою в розрізі вікових груп) станом на 30.09.2024 р.

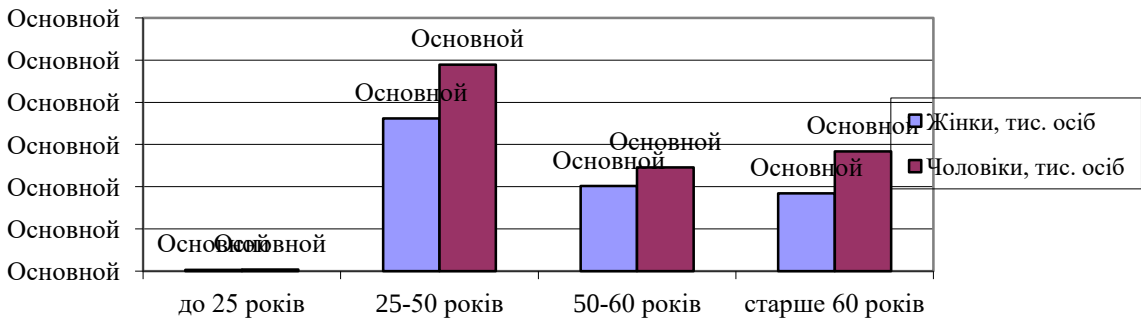

Рис. 2.4. Кількість учасників НПФ України (за статевою ознакою в розрізі вікових груп) станом на 30.09.2024 р.

Джерело: побудовано автором за даними [30].

Таблиця 2.4

Кількість учасників НПФ України за статевою ознакою у розрізі вікових груп станом на 30.09.2024 р.

Вікова група	Од. виміру	Жінки	Чоловіки	Всього	Питома вага від вікової категорії, %	
					жінок	чоловіків
до 25 років	тис. осіб	1,5	2,1	3,6	41,7	58,3
25-50 років	тис. осіб	181,0	244,7	425,7	42,5	57,5
50-60 років	тис. осіб	100,8	123,0	223,8	45,0	55,0
старше 60 років	тис. осіб	92,3	142,0	234,3	39,4	60,6
Всього	тис. осіб	375,6	511,8	887,4	42,3	57,7

Джерело: побудовано автором за даними [30].

Отже, табл. 2.4 демонструє такі показники:

- загальна кількість учасників: 887,4 тис. осіб, з них 375,6 тис. жінок (42,3%) та 511,8 тис. чоловіків (57,7%);

- вікові групи: найбільша кількість учасників знаходиться у віковій групі 25-50 років (425,7 тис. осіб, або 48% від загальної кількості);

- статевий розподіл: у всіх вікових групах кількість чоловіків перевищує кількість жінок. Найбільша різниця спостерігається у віковій групі старше 60 років (60,6% чоловіків проти 39,4% жінок);

- питома вага жінок і чоловіків: у віковій групі до 25 років питома вага жінок становить 41,7%, а чоловіків – 58,3%. У віковій групі 50-60 років питома вага жінок найбільша – 45,0%.

Тобто, у всіх вікових категоріях переважають чоловіки, які складають 57,7% від загальної чисельності учасників НПФ України. Особливо помітна ця перевага у групі осіб віком понад 60 років, де кількість чоловіків у півтора раза більша за кількість жінок.

Отже, станом на 30 вересня 2024 року система НПФ України демонструє поступове, хоч і помірне, зростання ключових показників. Загальна кількість вкладників зросла на 2,0% у порівнянні з аналогічною датою попереднього року, що є позитивним сигналом у контексті збереження зацікавленості до НПФ в умовах економічної невизначеності. НПФ України показують тенденцію до покращення фінансових результатів, зокрема зростання обсягу активів, інвестиційного прибутку та доходів від вкладень. Це може свідчити про підвищення рівня довіри до таких фондів і їхню стабільну фінансову позицію. Основне зростання забезпечили фізичні особи, кількість яких збільшилася на 2,2%, тоді як чисельність юридичних осіб-вкладників зменшилася на 5,0%. Про недостатню ефективність недержавної системи пенсійного забезпечення свідчить низький відсоток учасників, які фактично отримують пенсійні виплати. НПФ України мають більшу кількість чоловіків-учасників, ніж жінок. Найбільша кількість учасників НПФ знаходиться у віковій групі 25-50 років. Статевий розподіл учасників НПФ варіюється залежно від вікової групи, але загалом кількість чоловіків перевищує кількість жінок.

2.3 Аналіз доходів та витрат недержавних пенсійних фондів

Станом на 30 вересня 2024 року система НПЗ в Україні демонструє стабільне зростання обсягів пенсійних виплат, що може свідчити про поступове посилення її ролі в забезпеченні додаткового доходу громадян після завершення трудової діяльності. Згідно з наведеною статистикою, загальна сума пенсійних виплат (як одноразових, так і на визначений строк) досягла 1836,9 млн. грн, що на 14,2% перевищує відповідний показник попереднього року (1608,3 млн. грн.). У порівнянні з 2022 роком, коли сукупний обсяг виплат становив 1416,9 млн. грн, приріст є ще більш вираженим, що свідчить про послідовне нарощування фінансових ресурсів, спрямованих на забезпечення виплат учасникам НПФ.

Окрему увагу заслуговує розподіл зростання між двома основними формами виплат. Так, обсяг одноразових пенсійних виплат збільшився до 854,2 млн. грн, що на 7,3% більше, ніж у 2023 році (796,0 млн. гривень).

Водночас пенсійні виплати на визначений строк зросли ще динамічніше – на 21,0%, досягнувши 982,7 млн. грн (проти 812,3 млн. грн у 2023 році). Така різниця у темпах зростання між двома категоріями свідчить про посилення інтересу до довгострокового пенсійного планування та поступовий перехід частини учасників від одноразового отримання коштів до більш сталого, регулярного механізму виплат (табл. 2.5, рис. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка пенсійних виплат в Україні за період 30.09.2022 р.-30.09.2024 р.

Показник	Станом на			Приріст 30.09.2024/ 30.09.2023, (%)
	30.09.2022	30.09.2023	30.09.2024	
Одноразові пенсійні виплати, млн. грн.	745,4	796,0	854,2	7,3
Пенсійні виплати на визначений строк, млн. грн.	671,5	812,3	982,7	21,0
Всього, млн. грн.	1 416,9	1 608,3	1 836,9	14,2

Джерело: складено за даними НКЦПФР [30].

Зауважимо, що протягом звітного періоду пенсійні виплати в Україні було здійснено 94,6 тисячам учасників НПФ, що становить 10,7% від їх загальної кількості. Такий показник, з одного боку, свідчить про наявність сталої клієнтської бази, яка вже користується перевагами системи, однак з іншого – демонструє, що абсолютна більшість учасників (понад 89%) ще не перейшли до етапу отримання пенсійних виплат. Це може бути пов'язано з молодим віком значної частини учасників або з об'єктивними особливостями механізму накопичення в рамках третього рівня пенсійної системи.

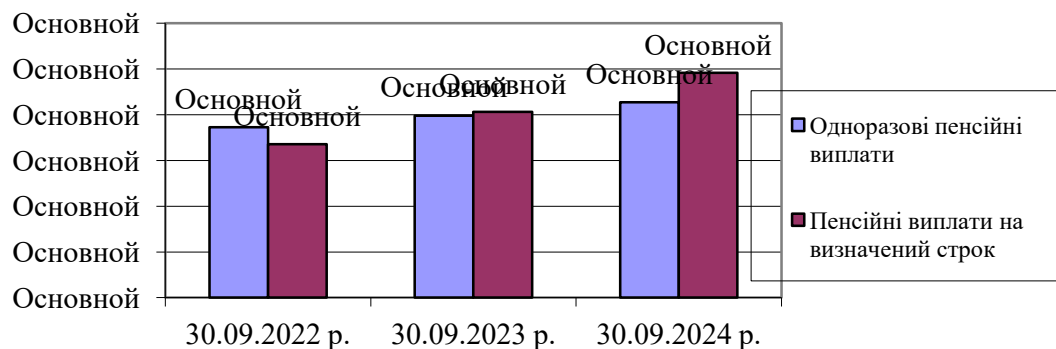

Рис. 2.5. Динаміка пенсійних виплат в Україні за період 30.09.2022 р.-30.09.2024 р., млн. грн

Джерело: побудовано автором за даними [30].

Наведені дані підтверджують загальну тенденцію зростання фінансової активності НПФ, що відображається не лише у збільшенні обсягів пенсійних виплат, а й у зростанні активів, інвестиційного прибутку та загальної платоспроможності фондів. Ці позитивні зрушення можуть свідчити про зростання довіри населення до інститутів НПЗ України, покращення професійного управління активами НПФ та адаптацію ринку до сучасних соціально-економічних викликів. Водночас, для досягнення більшої ефективності системи необхідним залишається активізація участі молодших вікових груп, стимулювання довгострокового внесення коштів, а також удосконалення державної політики популяризації НПЗ.

Станом на 30 вересня 2024 року система НПЗ України демонструє позитивну динаміку у формуванні фінансових ресурсів, що підтверджується зростанням обсягів пенсійних внесків. Сума внесків, сплачених учасниками

НПФ, досягла 3261,1 млн. грн, що на 9,4% (або на 281,2 млн. грн) більше, ніж у відповідному періоді 2023 року. У свою чергу, у 2023 році було зафіксовано зростання на 7,5% у порівнянні з 2022 роком, що становило 206,8 млн. гривень. Така тенденція свідчить про поступове розширення фінансової бази системи НПЗ та зростання зацікавленості у добровільному накопиченні пенсій.

У структурі пенсійних внесків на кінець третього кварталу 2024 року переважають кошти, сплачені юридичними особами, які становлять 2515,8 млн. грн, або 77,1% від загальної суми внесків. Така концентрація пояснюється активною участю роботодавців у корпоративних пенсійних програмах, що є важливою формою додаткової мотивації працівників та соціальної відповідальності бізнесу.

Варто зазначити, що у 2024 році зростання загальної суми внесків забезпечувалося як збільшенням обсягів від юридичних осіб на 5,6% (133,1 млн. грн), так і значним зростанням внесків від фізичних осіб – на 25,3% (148,0 млн. гривень). Аналогічна структура приросту спостерігалася і роком раніше: у 2023 році внески від фізичних осіб зросли на 20,0% (97,4 млн. грн), тоді як від юридичних осіб – на 4,8% (109,4 млн. грн). Це свідчить про стабільний тренд активізації індивідуального пенсійного планування з боку громадян, зростання рівня їх обізнаності та довіри до накопичувальної пенсійної системи.

Рівень внесків також демонструє певну диференціацію за категоріями вкладників. Так, середній пенсійний внесок на одного вкладника – юридичну особу або фізичну особу-підприємця – становив 57096,76 грн, тоді як середній внесок фізичної особи склав 1297,62 грн. Такий розрив пояснюється вищою платоспроможністю та фінансовими можливостями суб'єктів господарювання, а також їх інституційною участю у пенсійних програмах.

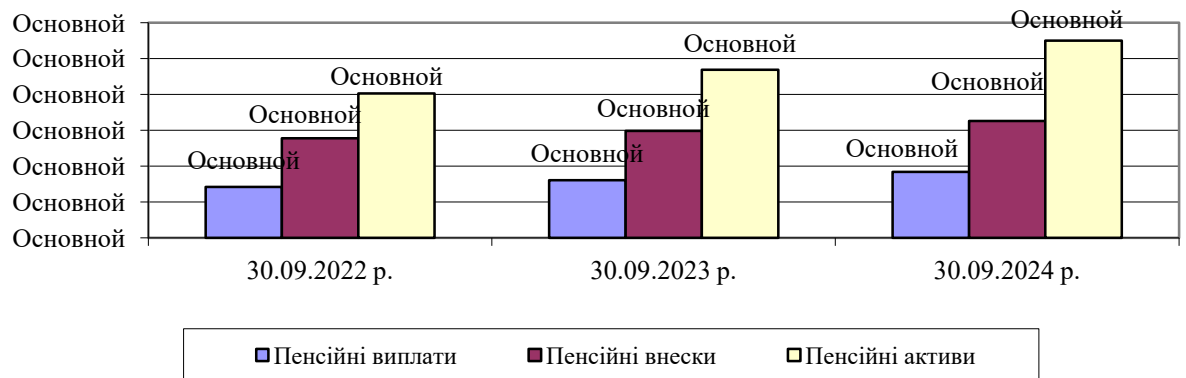

Рис. 2.5. Динаміка основних показників системи НПЗ України за період 30.09.2022 р. – 30.09.2024 р., млн. грн

Джерело: побудовано автором за даними [30].

Окремо слід підкреслити значне зростання загальної вартості активів недержавних пенсійних фондів. Станом на 30.09.2024 вона досягла 5 492,6 млн. грн, що на 17,3% (808,6 млн. грн) перевищує аналогічний показник 2023 року, та на 36,5% (1 467,9 млн. грн) – показник 2022 року. Це свідчить про позитивні результати інвестування пенсійних активів, стабільне зростання обсягу накопичених коштів, а також про підвищення ефективності управління активами НПФ.

У сукупності ці показники підтверджують нарощування фінансового потенціалу системи НПЗ в Україні. Збільшення обсягів внесків та активів вказує на зміцнення інституційної спроможності НПФ, їхню здатність забезпечувати довгострокову стабільність виплат, а також на поступове формування культури добровільного пенсійного накопичення серед населення та роботодавців. Для подальшого розвитку цієї системи важливо зберігати стабільність правового регулювання, стимулювати участь фізичних осіб та розширювати інструменти інвестування пенсійних активів.

Станом на 30 вересня 2024 року система НПЗ України продовжує дотримуватись стратегії консервативного інвестування, орієнтованої на забезпечення стабільності, надійності та збереження капіталу в умовах економічної невизначеності. Характерною рисою функціонування НПФ є формування інвестиційного портфеля з мінімальним рівнем ризику, що дозволяє

гарантувати збереження пенсійних накопичень громадян і забезпечувати їх помірне зростання.

У цьому контексті вибір інвестиційних інструментів має ключове значення для досягнення стратегічної мети НПФ – збереження реальної вартості активів на фоні інфляційних процесів та поступове нарощування капіталу. Зазначена стратегія інвестування відповідає міжнародній практиці щодо управління активами пенсійних фондів, яка передбачає домінування низькоризикових інструментів у структурі інвестиційного портфеля.

Аналіз даних за 9 місяців 2024 року свідчить про успішну реалізацію інвестиційної політики НПФ. Ефективне управління активами забезпечило стабільне зростання інвестиційного доходу та прибутковості фондів. Зростаючі показники доходів, отриманих від інвестування, є прямим свідченням не лише грамотної стратегії управління, але й сприятливої кон'юнктури на вітчизняному ринку капіталу. Це дозволило НПФ отримати вигідні умови для розміщення коштів та забезпечити приріст вартості активів у межах помірного ризику.

Структура інвестиційного портфеля пенсійних фондів станом на кінець третього кварталу 2024 року чітко відображає домінування безпечних інструментів. Зокрема, найбільшу частку інвестованих активів становлять державні цінні папери, які охоплюють 49,4% загального обсягу пенсійних інвестицій. Це свідчить про орієнтацію НПФ на підтримку фінансової стабільності держави та використання гарантованих інструментів із прогнозованим доходом.

На другому місці за обсягом – грошові кошти, розміщені на рахунках у банках, частка яких становить 42,8%. Такий підхід забезпечує достатній рівень ліквідності активів фондів, дозволяючи оперативно реагувати на потреби учасників системи в разі здійснення пенсійних виплат або зміни кон'юнктури фінансового ринку України (рис. 2.6).

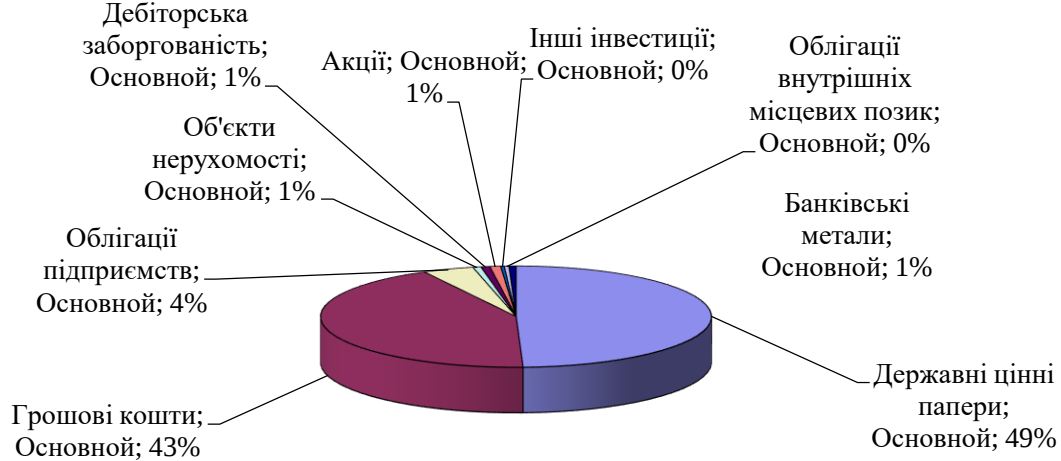

Рис. 2.6. Структура інвестованих пенсійних активів України
станом на 30.09.2024 р.

Джерело: побудовано автором за даними [30].

Поряд з цим, фонди здійснювали інвестування в облігації українських підприємств, на які припадає 4,2% портфеля. Хоча ці інструменти передбачають дещо вищий рівень ризику, вони також забезпечують вищу потенційну дохідність. Інвестиції в акції, нерухомість та дебіторську заборгованість залишаються незначними (по 0,9%, 0,7% та 0,7% відповідно), що відповідає загальній обережності інвестиційної політики НПФ.

Загалом, така структура інвестицій відображає збалансований підхід до управління пенсійними коштами, де поєднуються безпека, помірна дохідність та високий рівень ліквідності. Послідовне дотримання принципів надійності та передбачуваності інвестицій дозволяє НПФ України зберігати довіру вкладників і забезпечувати стабільну фінансову основу для довгострокового функціонування системи НПЗ.

У процесі аналізу динаміки структури інвестованих пенсійних активів НПФ України за період до 30 вересня 2024 року простежується тенденція активного та зваженого використання нових інструментів інвестування з мінімальним рівнем ризику. Протягом 2012-2023 років політика НПФ залишалася стабільно консервативною, що зумовлено необхідністю збереження пенсійних накопичень громадян у довгостроковій перспективі. Такий підхід є

обґрунтованим з огляду на соціальну відповідальність цих фінансових інституцій і вимоги до стійкості системи пенсійного забезпечення.

На кінець третього кварталу 2024 року структура інвестованих активів свідчить про домінування безпечних інструментів, таких як державні цінні папери та банківські депозити. Частка державних цінних паперів у загальному обсязі пенсійних активів становила 49,4%, що на 18,4% більше, ніж у відповідному періоді 2023 року. Це підтверджує наявність стабільного попиту з боку НПФ на ці інструменти як надійні та передбачувані джерела доходності. Грошові кошти, розміщені на рахунках у банках, склали 42,8% активів, продемонструвавши приріст на 16,3%. Це забезпечує фондам високу ліквідність і гнучкість у розпорядженні коштами.

Разом із традиційними напрямками зросли інвестиції в облігації підприємств, емітовані резидентами України, що є ознакою помірною розширення інвестиційного портфеля у напрямі корпоративних фінансових інструментів. Частка цих активів збільшилася майже вдвічі – на 91,9%, досягнувши 4,2% загального портфеля. Таке зростання може свідчити про підвищення довіри до українських емітентів і про наміри фондів отримувати дещо вищу доходність при збереженні допустимого рівня ризику.

Позитивну динаміку також продемонстрували банківські метали, інвестиції в які зросли на 59,3%, та інші інвестиційні інструменти, приріст яких склав 45,9%. Зростання інтересу до акцій було більш помірним – на 17,1%, що зумовлено притаманною цим активам волатильністю. Водночас варто зазначити суттєве скорочення вкладень у деякі категорії активів, що мають нижчу ліквідність або підвищений рівень ризику: в об'єкти нерухомості – на 54,3%, у дебіторську заборгованість – на 36,9%, в облігації внутрішніх місцевих позик – на 34,2%. Це свідчить про переорієнтацію інвестиційної політики фондів у бік більш передбачуваних і безпечних активів.

Загальна вартість інвестованих пенсійних активів на 30.09.2024 становила 5 492,6 млн. грн., що на 17,3% більше у порівнянні з аналогічним періодом 2023 року. Така динаміка є свідченням не лише ефективного управління активами, але

й загального зростання обсягу пенсійних накопичень, що опосередковано свідчить про зростання довіри до системи НПФ з боку населення та роботодавців. Загалом результати аналізу підтверджують стабільність і поступовий розвиток інвестиційної діяльності НПФ. Їхня стратегія залишається орієнтованою на мінімізацію ризиків, збереження вартості активів і забезпечення довгострокової дохідності для учасників системи, водночас допускаючи розширення інструментів інвестування за умови дотримання помірного рівня ризику.

Аналіз показників дохідності та витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів НПФ, дозволяє зробити висновок про позитивну динаміку фінансової діяльності упродовж останнього року, а також про загальну стабільність функціонування системи НПЗ. Станом на 30 вересня 2024 року загальний дохід, отриманий від інвестування пенсійних активів, становив 4 713,8 млн. грн, що на 842,8 млн. грн, або 21,8% більше у порівнянні з аналогічним періодом 2023 року. Цей приріст є результатом як збільшення обсягу пенсійних активів, так і покращення ринкових умов, що сприяли ефективнішому управлінню портфелем інвестицій. Позитивна динаміка доходів свідчить про результативність обраної стратегії інвестування та професійність суб'єктів, що надають відповідні послуги в межах системи НПФ, включаючи адміністраторів, керуючих активами та зберігачів.

Таблиця 2.6

Динаміка структури витрат НПФ України, що відшкодовуються, за
рахунок пенсійних активів, млн. грн

Витрати	Станом на		Відхилення		Питома вага, (%)
	30.09.2023 р.	30.09.2024 р.	млн. грн	%	
Винагорода за надання послуг з адміністрування НПФ	213,4	244,4	31,0	14,5	32,5
Винагорода за надання послуг з управління активами НПФ	360,4	408,8	48,4	13,4	54,4
Оплата послуг зберігача	43,1	49,3	6,2	14,4	6,6
Оплата послуг з проведення планових аудиторських перевірок НПФ	14,3	16,5	2,2	15,4	2,1

Оплата послуг, пов'язаних із здійсненням операцій з пенсійними активами, які надаються третіми особами	7,4	8,1	0,7	9,5	1,1
Оплата інших послуг, надання яких передбачено чинним законодавством з недержавного пенсійного забезпечення	24,3	24,9	0,6	2,5	3,3
Загальна сума витрат, що відшкодовані за рахунок пенсійних активів	662,9	752,0	89,1	13,4	100,0

Джерело: побудовано автором за даними [30].

Загальна сума витрат, що покриваються за рахунок пенсійних активів, досягла 752 млн. грн., продемонструвавши зростання на 13,4% у порівнянні з даними станом на 30 вересня 2023 року, коли цей показник становив 662,9 млн. гривень. Протягом року витрати збільшилися на 89,1 млн. грн. Розподіл витрат виглядає наступним чином: винагорода за управління активами склала 408,8 млн. грн, що становить 54,4% від загального обсягу витрат і демонструє зростання на 13,4% або 48,4 млн. гривень. Винагорода за адміністрування НПФ досягла 244,4 млн. грн., збільшившись на 14,5% або 31 млн. грн, що становить 32,5% від загальної суми витрат. Вартість послуг зберігача зросла на 14,4% або 6,2 млн. грн., досягнувши 49,3 млн. грн, що складає 6,6% від загальних витрат. Витрати на аудиторські перевірки збільшилися на 15,4% або 2,2 млн. грн, склавши 16,5 млн. грн, тобто 2,1% від загальної суми. Крім того, витрати на послуги третіх осіб, пов'язані з операціями з активами, зросли на 9,5% або 0,7 млн. грн, досягнувши 8,1 млн. грн., що становить 1,1% від загальних витрат. Інші послуги обійшлися у 24,9 млн. грн, що на 2,5% або 0,6 млн. грн більше, ніж раніше, і становлять 3,3% від загальної суми витрат.

Порівнюючи темпи зростання доходів (21,8%) і витрат (13,4%), можна зробити висновок про збалансовану фінансову політику НПФ України. Збільшення витрат є обґрунтованим, оскільки воно супроводжується ще вищими темпами зростання доходу, що вказує на загальне підвищення ефективності системи. Водночас, збереження питомої ваги основних витрат на рівні попередніх років демонструє відсутність невиправданих фінансових навантажень на систему. Суттєве домінування витрат на управління активами та

адміністрування (разом – 86,9% усіх витрат) зумовлено ключовими функціями цих суб'єктів у процесі забезпечення стабільного функціонування пенсійної системи. Їх діяльність безпосередньо впливає на дохідність, контроль за дотриманням вимог законодавства та збереження активів учасників НПФ (рис. 2.7). Отже, фінансова звітність за станом на 30.09.2024 р. засвідчує стабільне зростання дохідності пенсійних активів за одночасного збереження помірного рівня витрат. Така динаміка є свідченням ефективного функціонування системи НПЗ в Україні, а також підтвердженням професійної діяльності суб'єктів, які здійснюють управління, облік та аудит пенсійних коштів. Ці результати підвищують довіру до НПФ з боку учасників системи та сприяють подальшому розвитку накопичувального компонента пенсійного забезпечення в країні. Поряд із позитивною динамікою доходів та зростанням ефективності інвестиційної діяльності НПФ в Україні, одночасно спостерігається наявність низки серйозних проблем, що стримують повноцінний розвиток системи НПЗ.

Рис. 2.7. Структура витрат НПФ України, що відшкодовуються, за рахунок пенсійних активів станом на 30.09.2024 р.

Джерело: побудовано автором за даними [30].

Однією з ключових проблем є низький рівень охоплення населення послугами НПЗ, що зумовлено як недостатньою підтримкою з боку держави, так

і відсутністю стимулів до участі в системі накопичувального пенсійного забезпечення. Недостатній рівень довіри громадян до фінансових інституцій, які оперують довгостроковими заощадженнями, також відіграє стримуючу роль. Попри наявність інституційної бази, недержавні пенсійні фонди залишаються недостатньо інтегрованими в національну економіку – загальний обсяг пенсійних активів становить незначну частку від валового внутрішнього продукту, а інвестиції НПФ носять переважно консервативний характер, не забезпечуючи вагомої підтримки економічного зростання або фінансування інфраструктурних проєктів. Додатковим викликом є демографічна ситуація: старіння населення, зростання частки осіб пенсійного віку та підвищення очікуваної тривалості життя спричиняють додаткове навантаження на солідарну пенсійну систему. Недостатній розвиток недержавного компонента не компенсує ці тенденції, що, у свою чергу, посилює тиск на державний бюджет [31, с. 77]. Крім того, рівень прибутковості НПФ, попри позитивну динаміку, залишається недостатньо високим для забезпечення реального зростання пенсійних активів, особливо в умовах високої інфляції. Застосування надто обережних інвестиційних стратегій обмежує можливості отримання вищих доходів, що, в умовах економічної нестабільності, знижує ефективність діяльності НПФ. Інфляція суттєво знецінює результати інвестиційної діяльності пенсійних фондів, а в окремі періоди фактична дохідність виявляється нижчою за рівень інфляції, що нівелює накопичувальний ефект для учасників пенсійної системи. Важливою проблемою залишається відсутність зацікавленості населення України у використанні інструментів НПЗ, що обумовлено як низьким рівнем фінансової грамотності, так і браком цілеспрямованої інформаційної політики з боку держави, самих фондів та професійних асоціацій. Більшість громадян не володіє необхідною інформацією щодо можливостей, переваг і умов інвестування у НПФ, а також не усвідомлює важливості формування пенсійних заощаджень задовго до досягнення пенсійного віку. Низький рівень доходів значної частини населення також обмежує можливість формування пенсійних заощаджень: для багатьох громадян щомісячні внески до НПФ України є

фінансово недоступними. Особливо це стосується працівників із нестабільним доходом, а також представників мікро– та малого бізнесу. Відсутність програм співфінансування внесків або податкових стимулів лише поглиблює цю проблему.

Отже, система НПЗ в Україні має серйозний потенціал розвитку, однак її ефективне функціонування потребує комплексних змін. Йдеться, зокрема, про удосконалення законодавчої бази, що дозволить розширити спектр інвестиційних інструментів для НПФ; про державну політику, спрямовану на створення стимулів для участі громадян у системі НПЗ; про посилення фінансової грамотності населення; а також про створення умов для довгострокового захисту заощаджень громадян від інфляційних ризиків. Лише в умовах цілеспрямованих реформ система НПЗ України зможе виконати свою соціальну функцію, забезпечити стійке зростання пенсійних активів та сприяти фінансовій стабільності майбутніх поколінь пенсіонерів.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1 Зарубіжний досвід функціонування недержавного пенсійного забезпечення

Один із ключових компонентів систем соціального захисту в багатьох державах – це недержавні пенсійні фонди. Вони функціонують на основі принципів приватного інвестування, спрямованого на формування накопичень для майбутніх пенсійних виплат. На відміну від державного пенсійного забезпечення, недержавні фонди пропонують своїм учасникам ширший вибір інвестиційних інструментів та гнучкіші умови участі. Аналіз міжнародного досвіду функціонування таких фондів дає змогу виокремити ефективні практики та застосувати їх для вдосконалення національних пенсійних систем, що сприятиме фінансовій стабільності громадян у похилому віці.

Збільшення частки осіб пенсійного віку та зростання обсягів пенсійних виплат спричиняють додаткове навантаження на державні фінанси, що в свою чергу загострює соціально-економічні виклики у багатьох країнах. За даними соціально-демографічної статистики, у період з 2015 по 2030 рр. пенсійного віку досягне покоління, народжене після Другої світової війни, для якого характерний високий рівень народжуваності. Окрім цього, в Європі спостерігається загальна тенденція до зниження коефіцієнта народжуваності та зростання середньої тривалості життя. Якщо нині особи віком понад 65 років становлять 16% загальної чисельності населення Європи, то, відповідно до останнього демографічного прогнозу ООН [32], до 2030 року їхня частка зросте до 25%, а до 2050 року – до 28%.

На сьогоднішній день в європейських країнах на одну людину пенсійного віку припадає понад чотири особи працездатного віку. Проте до 2050 року цей показник скоротиться до 2,4 у Великій Британії та до 2,3 у Франції. Особливо гостро ця проблема постане перед Німеччиною та Італією, де, за оцінками експертів ООН, на одного пенсіонера припадатиме лише 2 та 1,5 працюючих відповідно [32]. У зв'язку з цим поряд із державними пенсійними фондами активніше розвиваються недержавні пенсійні установи, які ефективно функціонують у багатьох країнах світу.

Динаміка формування довгострокових пенсійних накопичень має безпосередню залежність від рівня доходів громадян, що підтверджується статистичними дослідженнями Європейського Центрального Банку. У країнах Єврозони спостерігається значна диференціація у співвідношенні накопичених пенсійних коштів до ВВП. Так, у країнах із високим рівнем середньодушового доходу, таких як Люксембург, Нідерланди, Ірландія, Франція, Бельгія та Німеччина, цей показник коливається у межах від 80% до 350%. Водночас у країнах із нижчими середніми доходами населення, зокрема у Греції, державах Балтії та Словаччині, він варіюється в межах 10-25%.

У світовій практиці існують різні підходи до побудови пенсійних систем, проте створення недержавних пенсійних фондів завжди залишається важливим

елементом таких моделей. Високий рівень пенсійного забезпечення у Данії, Фінляндії, Франції, США та інших економічно розвинених країнах значною мірою досягнуто завдяки активному розвитку недержавних пенсійних фондів, учасниками яких є близько 40% населення. При цьому в США та країнах Європи цей показник удвічі вищий – майже 80%, а в Азії він становить приблизно 40% [27, с. 126].

Аналізуючи баланс між різними видами пенсійного забезпечення в окремих державах, можна зробити висновок, що його структура значною мірою визначається типом пенсійної системи, який обрано у конкретній країні (табл. 3.1).

Аналізуючи підходи до пенсійного страхування у різних країнах, можна відзначити, що більшість держав використовують комплексну модель формування пенсійних виплат, яка поєднує елементи страхового та накопичувально-розподільного механізму. Джерелами фінансування таких систем є внески працівників, роботодавців і держави. В окремих країнах, таких як Німеччина, Фінляндія, Швеція та Японія, передбачена можливість дострокового виходу на пенсію.

Таблиця 3.1

Класифікація країн за типами пенсійних систем

Тип пенсійної системи	Характеристика	Країни, де застосовується
Однорівнева система	Солідарний принцип	Німеччина, Швеція, Швейцарія, Словаччина, Румунія
	Накопичувальний принцип	Болівія
Дворівнева система	Державна (солідарна) та недержавна (накопичувальна) системи діють паралельно	США, Австралія, Франція, Великобританія, Данія, Нідерланди, Чилі
Трирівнева система	1-й рівень – обов’язкова солідарна система; 2-й рівень – обов’язкова накопичувальна система; 3-й рівень – добровільна накопичувальна система	Казахстан, Латвія, Польща, Хорватія, Україна, Угорщина

Джерело: побудовано автором на основі [33] .

Серед пенсійних систем розвинених країн найбільш збалансованою вважається система США, яка забезпечує виплати, що нерідко перевищують середній рівень у західних країнах. Вона базується на Фонді соціального забезпечення, який фінансується шляхом обов'язкових відрахувань із заробітної плати працюючих громадян. У середньому державна пенсія в США становить близько 40% від колишнього доходу пенсіонера.

Додатковими джерелами пенсійних виплат виступають страхові фонди, як державні, так і приватні, до яких громадяни можуть добровільно спрямовувати частину своїх доходів. Діяльність таких фондів ґрунтується на депозитному механізмі, що дозволяє накопичувати та примножувати заощадження для забезпечення фінансової стабільності в літньому віці.

Недержавні пенсійні фонди класифікують на автономні та неавтономні. Автономні фонди є окремими юридичними особами, незалежними від страхових компаній та інших фінансових організацій, або ж представляють собою окремий пул активів без статусу юридичної особи, призначений для пенсійного забезпечення та виплат. У країнах, що входять до Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), такі фонди діють повсюдно, за винятком Словаччини та Туреччини, де законодавчі норми не передбачають їхнього існування. Усі автономні пенсійні фонди мають управлінську структуру або адміністратора, який відповідає за операційну діяльність фонду. Управління може здійснюватися як внутрішнім органом, так і зовнішньою структурою, залежно від правової організації фонду.

Неавтономні пенсійні фонди формуються за рахунок резервних коштів чи інших активів, що юридично не відокремлені від адміністратора або вкладника, при цьому активи залишаються у власності останнього.

Світова практика виокремлює два види автономних пенсійних фондів:

1) Інституційний тип – фонд функціонує як незалежна юридична особа з відповідною правоздатністю.

2) Контрактний тип – фонд представлений як юридично відокремлена сукупність активів, що не має статусу юридичної особи.

У державах із розвинутою фінансовою системою активи недержавних пенсійних фондів, орієнтованих на приватних вкладників, становлять від 10% до 20% ВВП. Водночас частка домогосподарств, що беруть участь у різних формах колективного інвестування, досягає 50%. За останні два десятиліття обсяг активів недержавних пенсійних фондів зріс із 3,8 трлн доларів до 18 трлн доларів США, що свідчить про п'ятикратне зростання. Частка таких фондів у загальному обсязі активів інституційних інвесторів підвищилася до 30,2%. Завдяки цьому розвинені країни отримують значні фінансові ресурси для інвестування в національну економіку, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності їхніх виробничих і економічних систем.

Пенсійна система Великої Британії базується на трьох рівнях: державне пенсійне страхування, професійні пенсійні програми та персональні пенсійні плани.

Німецька пенсійна система реалізується у вигляді трирівневої моделі, що включає:

- державне обов'язкове пенсійне страхування – «gesetzliche Rentenversicherung» (GRV), яке фінансується за рахунок обов'язкових відрахувань із зарплати та функціонує за принципом перерозподілу коштів між нинішніми пенсіонерами без накопичення чи інвестування;

- виробниче пенсійне страхування – «betriebliche Altersvorsorge» (bAV), яке передбачає добровільні корпоративні програми, що впроваджуються роботодавцями для забезпечення додаткових пенсійних накопичень працівників;

- приватні пенсійні програми – індивідуальні накопичувальні схеми, які надаються банками та страховими компаніями для формування додаткових джерел доходу в пенсійному віці [34].

Пенсійна система Швейцарії ґрунтується на трьох основних рівнях: державне пенсійне забезпечення, професійне (трудове) пенсійне страхування та індивідуальні пенсійні накопичення.

Швеція застосовує багаторівневу та складну модель пенсійного забезпечення, яка включає як базову соціальну підтримку, так і додаткові

виплати. Її структура складається з трьох основних компонентів: загальної державної пенсії, професійного пенсійного страхування та приватних накопичувальних схем, що мають внутрішню диференціацію за типами програм.

Французька пенсійна система відрізняється тим, що охоплює обов'язковим страхуванням усіх працівників приватного сектору. Особливістю є відсутність фондування при накопиченні та розподілі коштів, тоді як державна система додаткового пенсійного страхування має власні резерви, що розподіляються відповідно до законодавчих норм. Такий підхід забезпечує гнучкість у збереженні права на пенсію протягом усього періоду трудової діяльності, що значно полегшує зміну місця роботи. Це відрізняє французьку модель від більшості пенсійних систем інших країн [35].

Третій рівень сучасної пенсійної системи Франції включає добровільні індивідуальні пенсійні внески, які також називають додатковою пенсією. Вона може бути:

- колективною – створюється компанією для своїх працівників через корпоративні пенсійні плани (PER) або персональні пенсійні рахунки.
- індивідуальною – керується виключно працівником та реалізується через такі механізми, як контракт Madelin, договори страхування життя, популярні пенсійні накопичувальні плани (PERP) тощо.

Японська пенсійна система зазнала кількох реформ, спрямованих на оптимізацію державного та професійного пенсійного забезпечення. На сьогодні вона включає два ключові компоненти: національну пенсійну систему із встановленими ставками та виплати, що залежать від зайнятості у державному й приватному секторах, які разом формують державну пенсію [36, с.11].

Окрім цього, роботодавці мають можливість створювати корпоративні пенсійні фонди, які частково заміщують державну пенсію, залежну від рівня доходу, та забезпечують додаткову фінансову підтримку працівникам. Особи, що не мають доступу до таких корпоративних схем або займаються індивідуальною трудовою діяльністю, можуть відкривати рахунки із фіксованими внесками через Національну асоціацію Пенсійного фонду.

У 2001 році в Японії запровадили корпоративні пенсійні програми із фіксованими виплатами та внесками, а також запустили додаткові приватні пенсійні плани для осіб, які бажають самостійно формувати свої накопичення. Традиційна професійна пенсійна система країни охоплювала пенсійні фонди для працівників та плани із податковими пільгами, однак їхнього рівня не вистачало для забезпечення достатнього пенсійного доходу. Саме тому були розроблені нові механізми з фіксованими виплатами та внесками, що сприяли підвищенню фінансової стабільності пенсіонерів [37, с. 500].

Аналіз міжнародного досвіду свідчить про те, що накопичувальний принцип широко застосовується в корпоративних та галузевих пенсійних програмах. Фахівці наголошують, що державна пенсійна система, заснована на принципі соціального страхування, має значний потенціал і може інтегрувати накопичувальний механізм у рамках добровільного додаткового пенсійного забезпечення. Найстійкіші пенсійні моделі, зокрема у Данії, Швеції та Нідерландах, зазвичай включають обов'язкові або квазіобов'язкові недержавні програми, що охоплюють більшість громадян [38, с. 82].

У Нідерландах недержавне пенсійне страхування широко розвинене через страхові компанії та впроваджується на основі колективних угод або ініціатив роботодавців. Для ефективного функціонування таких систем необхідна розвинена законодавча база, стабільна фінансова та інституційна інфраструктура, а також надійний механізм регулювання та нагляду. Водночас кожна держава має власні особливості, що унеможлиблює створення універсальної пенсійної моделі, яка була б однаково ефективною для всіх країн.

У Канаді підприємства запроваджують колективні пенсійні програми, де фінансування здійснюється за рахунок внесків як працівників, так і роботодавців. Завдяки накопичувальній системі створюються умови для залучення «довгих» інвестиційних ресурсів, що сприяє посиленню соціального захисту населення та зростанню обсягу заощаджень. В Австрії та Швейцарії пенсійні програми, що фінансуються роботодавцями, мають обов'язковий характер [39, с. 512].

Глобальний розвиток недержавного пенсійного забезпечення за останні 15-20 років значно прискорився через поступовий перехід від солідарної пенсійної системи до накопичувальної моделі.

Таким чином, універсальної моделі пенсійного забезпечення, яка була б ефективною для всіх держав, не існує. Кожна країна формує власну систему, враховуючи економічний розвиток, демографічні тенденції, фінансову стабільність та особливості соціальної політики. Недержавне пенсійне забезпечення є важливим компонентом соціального захисту в багатьох країнах, що дозволяє зменшити фінансове навантаження на державні пенсійні системи. В умовах демографічних змін, зокрема зростання частки пенсіонерів у загальній структурі населення, держави активно впроваджують багаторівневі пенсійні моделі, які поєднують солідарні, накопичувальні та добровільні пенсійні механізми. Розвиток недержавних пенсійних фондів забезпечує додаткові джерела фінансування пенсійних виплат, сприяє довгостроковій стабільності пенсійних систем і дозволяє громадянам ефективно накопичувати кошти для майбутнього.

Міжнародний досвід свідчить, що успішні пенсійні системи базуються на комбінації державного пенсійного страхування, корпоративних пенсійних програм та індивідуальних накопичень. Високий рівень пенсійного забезпечення у США, Великій Британії, Німеччині, Швеції та інших розвинених країнах значною мірою досягнуто завдяки активному розвитку недержавних пенсійних фондів, що сприяють фінансовій стабільності громадян у похилому віці. Ефективна пенсійна реформа має враховувати не лише економічні фактори, а й соціальну структуру населення, рівень фінансової грамотності громадян та можливості розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

3.2 Обґрунтування проблем та напрямів розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні

Розвиток третього рівня пенсійного забезпечення в Україні стримується низкою як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. До ключових зовнішніх бар'єрів слід віднести політичну нестабільність і складну макроекономічну ситуацію в країні, що негативно впливає на фінансову спроможність населення та рівень загального добробуту. Також вагомим обмеженням виступає недостатньо розвинений фондовий ринок, що не забезпечує належних умов для ефективного інвестування пенсійних активів.

Внутрішні проблеми включають, зокрема, нестачу висококваліфікованих спеціалістів у сфері управління пенсійними фондами, обмежену кількість професійних кадрів у фінансово-економічному секторі загалом, а також недосконалість внутрішньої інфраструктури самих недержавних пенсійних фондів. Крім того, відсутність належного рівня фінансової грамотності серед населення знижує зацікавленість громадян у добровільній участі в накопичувальній пенсійній системі, що також ускладнює її повноцінне функціонування та подальший розвиток [40, с. 85].

На думку дослідників Ю. Вергелюк і М. Лещенка, для активізації розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні доцільно реалізувати низку стратегічних заходів, які дозволять подолати ключові структурні проблеми галузі. Зокрема, пропонується:

- активізувати просвітницьку діяльність у сфері пенсійного забезпечення, зокрема через систематичне висвітлення переваг та принципів функціонування недержавних пенсійних фондів у ЗМІ, а також запровадити фінансову освіту в шкільну програму для формування базових знань у молоді щодо особистого накопичення на старість;

- розширити спектр доступних фінансових інструментів шляхом запровадження нових інвестиційних продуктів, таких як спеціалізовані «пенсійні облігації», орієнтовані на довгострокові вкладення;

- сформувати ефективну систему податкового стимулювання для роботодавців, які долучаються до недержавного пенсійного страхування своїх

працівників, зокрема через податкові пільги або зниження фіскального навантаження;

– модернізувати механізми управління страховими компаніями відповідно до європейських та міжнародних стандартів, забезпечуючи прозорість, надійність і підзвітність у процесах управління пенсійними активами [41, с. 43].

Існує переконання, що одночасне функціонування недержавних пенсійних фондів поряд із державним накопичувальним фондом, а також запровадження механізмів автоматичного включення громадян до стандартних, консервативно орієнтованих пенсійних програм, може стати ефективним інструментом для розширення участі населення в системі накопичувального пенсійного забезпечення. Такий підхід сприятиме не лише підвищенню обізнаності громадян щодо принципів роботи недержавних пенсійних фондів, а й формуванню довіри до них. Як наслідок, очікується зростання кількості осіб, які регулярно здійснюють внески в межах цієї системи, що, у свою чергу, позитивно позначиться на фінансовій стійкості пенсійної моделі загалом.

Однією з ключових перешкод на шляху розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні є низький рівень поінформованості населення та недостатній рівень довіри до інститутів, які забезпечують функціонування добровільного накопичувального рівня пенсійної системи – таких як банки, страхові компанії та недержавні пенсійні фонди. Ці фактори суттєво стримують залучення громадян до недержавних пенсійних програм.

Вирішальне значення в цьому контексті має запровадження цілісної та ефективної інформаційної політики, яка буде спрямована на формування позитивного іміджу недержавних фінансових інститутів і підвищення їхньої репутаційної привабливості в очах потенційних вкладників. Така політика повинна бути орієнтована на забезпечення максимальної прозорості, доступності та зрозумілості інформації про механізми функціонування системи, права та обов'язки учасників, порядок формування пенсійних накопичень, особливості інвестування активів тощо.

Крім того, важливим елементом інформаційної стратегії має стати захист прав вкладників та учасників фондів, з акцентом на демонстрацію механізмів контролю, звітності та регулювання діяльності НПФ. Підвищення прозорості у взаємовідносинах між фондами та їхніми клієнтами здатне зміцнити довіру населення та підштовхнути більше громадян до участі у накопичувальному пенсійному страхуванні.

Окрему увагу слід приділити роботі з бізнесом. Розвиток корпоративних програм недержавного пенсійного забезпечення та страхування життя за участю роботодавців може стати потужним інструментом залучення нових учасників до системи. Стимулювання роботодавців через податкові та організаційні пільги дозволить не лише поширити практику добровільного пенсійного страхування, а й підвищити соціальну відповідальність бізнесу у сфері довгострокового забезпечення працівників [24, с. 153].

Для активізації розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні доцільно реалізовувати комплексні заходи, спрямовані на підвищення обізнаності громадян та стимулювання участі у пенсійних програмах. Зокрема, доцільним є запуск масштабних інформаційно-просвітницьких кампаній, які висвітлюватимуть переваги та перспективи інвестування у недержавні пенсійні фонди.

Важливим інструментом також є організація освітніх заходів – таких як семінари, тренінги та індивідуальні консультації – з метою підвищення рівня фінансової грамотності населення, особливо у сфері довгострокового пенсійного планування.

Крім того, запровадження ефективної системи податкового стимулювання – як для фізичних осіб, які здійснюють регулярні внески до НПФ, так і для роботодавців, що реалізують корпоративні пенсійні програми для своїх працівників, – стане додатковим мотиватором для участі у системі. Водночас, посилення регуляторних вимог до управління активами НПФ, включаючи підвищення стандартів прозорості, відповідальності та ефективності

фінансового менеджменту, сприятиме зростанню довіри до цієї форми накопичувального пенсійного забезпечення.

Усі зазначені заходи в комплексі можуть стати чинниками, що значною мірою підвищать привабливість недержавних пенсійних інструментів, зміцнять фінансову стійкість пенсійної системи та забезпечать її надійність у довгостроковій перспективі. Це, у свою чергу, позитивно вплине на загальний соціально-економічний розвиток країни, створюючи додаткові умови для забезпечення добробуту населення у пенсійному віці [31, с. 79].

Основними орієнтирами для подальшого розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні є впровадження стратегічних, законодавчих, фінансових та організаційних заходів, спрямованих на підвищення її ефективності, прозорості та привабливості для громадян (рис. 3.1).

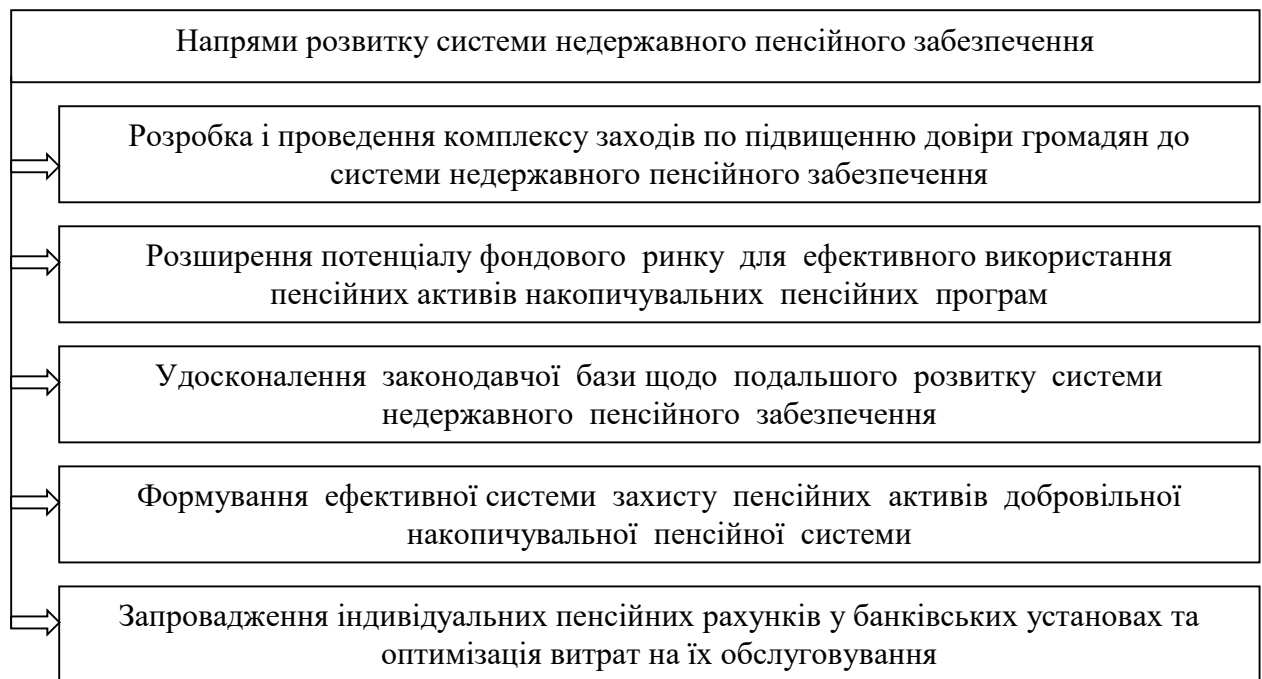

Рис. 3.1. Напрями розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [31, с. 79].

Серед ключових напрямів цього процесу варто виокремити наступні:

1. Підвищення рівня довіри населення до механізмів недержавного пенсійного забезпечення шляхом впровадження комплексних інформаційно-комунікаційних стратегій, що популяризують ідею добровільного пенсійного накопичення, а також через забезпечення стабільності та прозорості діяльності пенсійних фондів.

2. Розширення можливостей вітчизняного фондового ринку для забезпечення ефективного та диверсифікованого інвестування пенсійних накопичень, що сприятиме підвищенню прибутковості пенсійних активів за умови дотримання принципів ризик-менеджменту.

3. Актуалізація та вдосконалення нормативно-правового поля, що регулює функціонування недержавних пенсійних фондів, з урахуванням міжнародних стандартів та практик, спрямованих на стимулювання добровільної участі громадян у накопичувальній системі.

4. Створення надійного механізму захисту пенсійних активів, який включає як страхування вкладених коштів, так і впровадження жорсткого нагляду за фінансовими установами, що адмініструють пенсійні програми, з метою запобігання зловживанням та фінансовим втратам.

5. Запровадження індивідуальних пенсійних рахунків у банківських установах, що дозволить персоніфікувати накопичення громадян, забезпечити їм більший контроль над власними коштами, а також оптимізувати витрати на адміністрування пенсійних активів за рахунок використання сучасних цифрових технологій та автоматизованих сервісів.

Зазначені напрями є системоутворюючими і дозволяють створити міцний інституційний та фінансовий фундамент для довгострокового функціонування недержавної пенсійної системи, яка відіграє важливу роль у забезпеченні соціальної стабільності та економічної безпеки держави.

Ключові напрями вдосконалення функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні потребують системного, законодавчо обґрунтованого та організаційно виваженого підходу (рис. 3.2). З огляду на актуальні виклики та

потребу у забезпеченні довгострокової фінансової стабільності пенсійної системи, до основних векторів розвитку слід віднести наступне:

1. Посилення державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів та вдосконалення законодавчої бази. Зокрема, доцільним є спрощення механізмів функціонування НПФ, усунення зайвих адміністративних бар'єрів, а також забезпечення прозорості, зрозумілої для населення та роботодавців структури пенсійного забезпечення, що сприятиме зростанню залучення до добровільного накопичення.

2. Розбудова системи управління ризиками у діяльності НПФ, передусім через нормативне врегулювання інвестування пенсійних активів у високоліквідні, низькоризикові фінансові інструменти, допущені до обігу на розвинених та стабільних фондових ринках. Це дозволить зменшити вразливість системи до ринкових коливань та фінансових потрясінь.

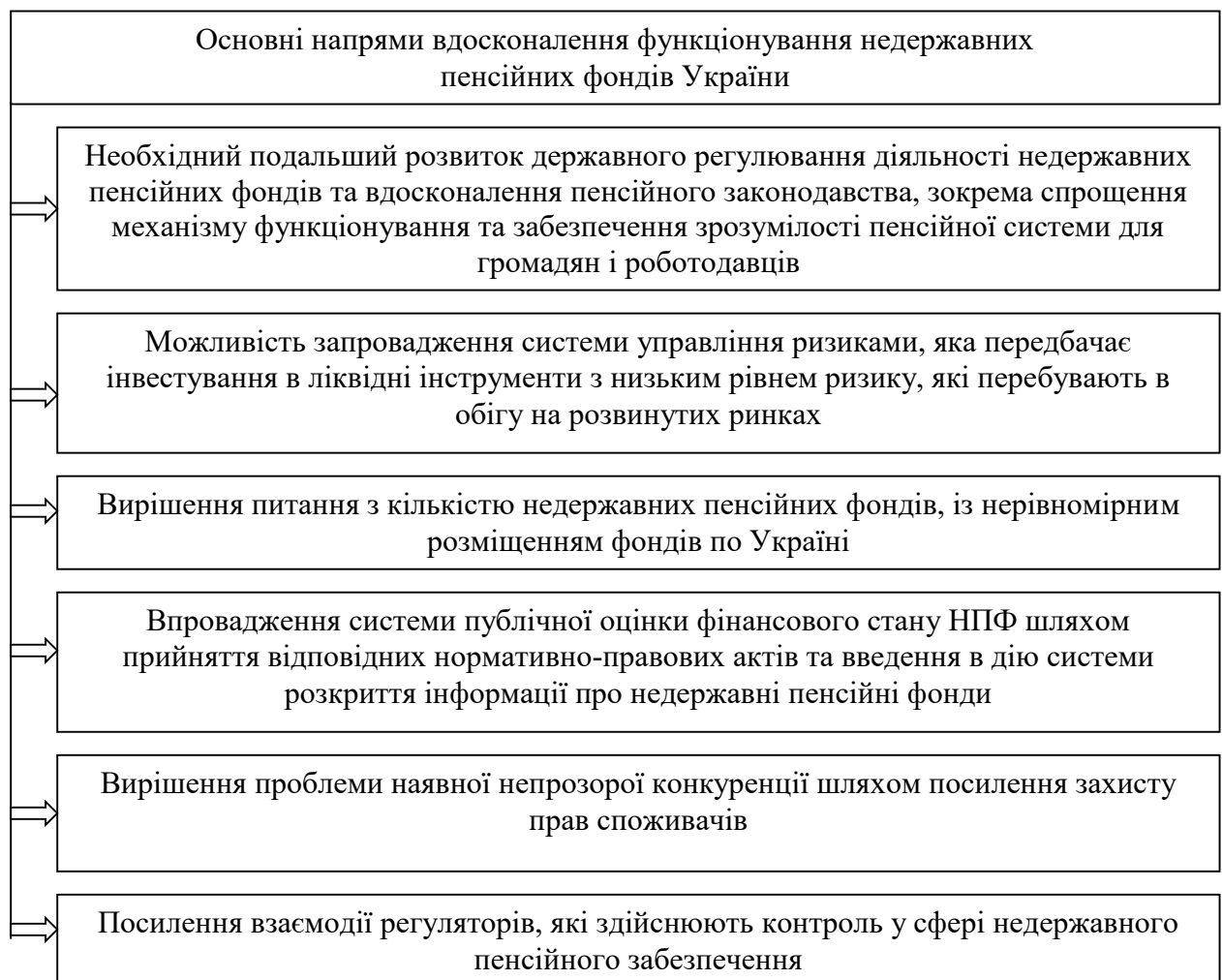

Рис. 3.2. Основні напрями вдосконалення функціонування
недержавних пенсійних фондів України

Джерело: побудовано автором за даними [31, с. 79].

3. Оптимізація кількісного складу недержавних пенсійних фондів, враховуючи існуючу нерівномірність їх територіального розміщення. Необхідно провести аналіз ефективності функціонування наявних фондів, ініціювати механізми консолідації або злиття малоефективних НПФ з метою забезпечення більш рівномірного охоплення регіонів України послугами недержавного пенсійного забезпечення.

4. Запровадження системи публічного оцінювання фінансової надійності та ефективності діяльності НПФ. Це передбачає прийняття спеціалізованих нормативно-правових актів, що регулюють порядок розкриття повної та достовірної інформації про фінансовий стан фондів, структуру їхніх активів, дохідність, рівень ризиків та адміністративні витрати. Такий механізм дозволить посилити конкуренцію на засадах прозорості та підзвітності.

5. Усунення проявів непрозорої конкуренції на ринку НПФ шляхом нормативного врегулювання практик захисту прав споживачів фінансових послуг. Особливу увагу слід зосередити на унеможливленні недобросовісного залучення учасників, забезпеченні добровільності приєднання до фондів, а також регламентації рекламної діяльності у цій сфері.

6. Поглиблення міжінституційної співпраці між регуляторами, які здійснюють нагляд у сфері недержавного пенсійного забезпечення (зокрема Національним банком України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку тощо). Необхідне створення єдиної координаційної платформи, яка забезпечить обмін інформацією, синхронізацію регуляторної політики та ефективне реагування на ризики системного характеру.

Комплексна реалізація зазначених напрямів дозволить створити передумови для стабільного функціонування та поступового розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні, що є важливою складовою побудови фінансово незалежної, соціально орієнтованої держави.

До основних інструментів реалізації стратегії розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні належать такі практичні заходи:

1. Запровадження ефективної системи публічного розкриття інформації про діяльність недержавних пенсійних фондів, що передбачає регулярне оприлюднення звітності, показників ефективності, фінансових результатів та структури інвестиційного портфеля. Такий підхід забезпечить підвищення прозорості, інформованості вкладників та сприятиме зміцненню довіри з боку суспільства.

2. Формування централізованого державного органу, відповідального за нагляд та регулювання діяльності всіх суб'єктів, залучених до недержавного пенсійного забезпечення. Йдеться про необхідність створення єдиної інституції, яка б здійснювала контроль за дотриманням стандартів, ліцензування, моніторинг операцій та виявлення ризикових практик з боку учасників ринку.

3. Упровадження обов'язкового страхування фінансових ризиків, пов'язаних із функціонуванням пенсійних фондів. Такий механізм стане додатковим гарантійним інструментом для учасників системи, дозволяючи їм бути впевненими у збереженні та відновленні своїх накопичень навіть у разі непередбачуваних економічних чи фінансових потрясінь.

4. Організація інвестиційної політики з акцентом на розміщення активів у високоліквідні та надійні фінансові інструменти з низьким ступенем ризику, що перебувають в активному обігу на регульованих ринках. Такий підхід забезпечує стабільність доходів та знижує ймовірність втрати активів через нестабільність ринку.

5. Поетапна імплементація міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) у діяльність пенсійних фондів і компаній з управління активами. Це сприятиме забезпеченню відкритості, достовірності та уніфікації облікової інформації відповідно до кращих світових практик, що важливо для залучення іноземних інвесторів та партнерів (рис. 3.3).

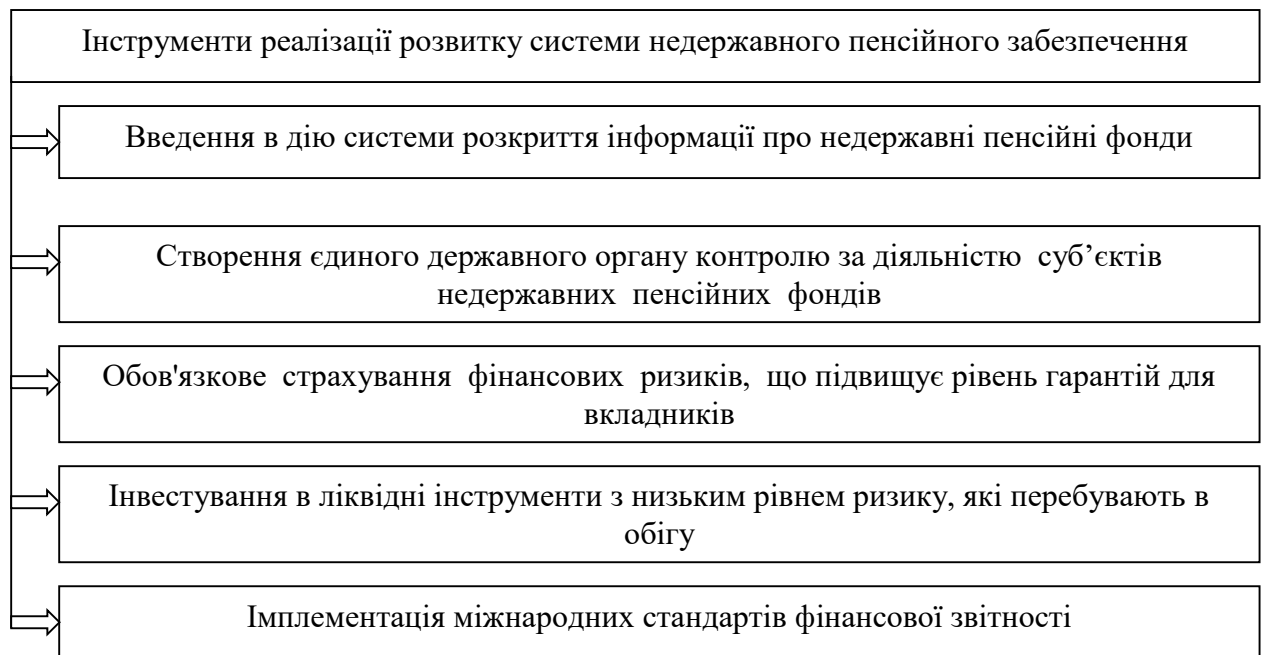

Рис. 3.3. Інструменти реалізації розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [31, с. 79].

Усі перелічені інструменти, за умови їх комплексної реалізації, створять сприятливе нормативне, інституційне та фінансове середовище для розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, що є одним із важливих компонентів стійкої соціальної політики в умовах демографічних викликів та потреби модернізації пенсійної моделі України.

З метою підвищення рівня залученості громадян до системи недержавного пенсійного страхування доцільним є впровадження інструментів, що враховують особливості людської поведінки та мислення при прийнятті фінансових рішень. Зокрема, варто орієнтуватися на механізми, які базуються на коригуванні економічного вибору населення з урахуванням його психологічних установок, культурних традицій і ментальних моделей.

Одним із ефективних підходів у цьому напрямі є принцип автоматичного залучення осіб до пенсійних програм, який довів свою результативність у міжнародній практиці. Така модель реалізується, зокрема, у форматі систем SMART, що передбачають обов'язкове зарахування працівників до недержавних пенсійних планів без необхідності приймати активне рішення з їхнього боку. Крім того, у межах зазначених програм заздалегідь передбачається поступове

підвищення частки внесків до накопичувальної системи, а також автоматичне обрання інвестиційних стратегій, що забезпечують оптимальне співвідношення ризику та доходності.

Цей підхід дозволяє навіть тим особам, які не мають глибоких знань у сфері фінансового планування або схильні відкладати важливі економічні рішення, накопичувати пенсійний капітал ефективно й стабільно. Водночас реалізація таких механізмів сприяє формуванню довіри до системи недержавного пенсійного забезпечення, підвищує фінансову безпеку громадян у майбутньому та забезпечує ширшу інклюзивність пенсійних програм.

Для досягнення стійкого результату доцільно також проводити роз'яснювальні кампанії щодо переваг участі у таких схемах, удосконалювати цифрові інструменти для взаємодії з учасниками системи та створювати прозорі умови для управління пенсійними активами. Комплексне поєднання психологічно вмотивованих механізмів та сучасних технологій є запорукою зростання рівня участі населення в довгострокових програмах фінансового забезпечення на старість [42, с. 517].

Таким чином, у ході здійсненого аналізу функціонування пенсійної системи України було ідентифіковано низку суттєвих проблемних аспектів. Зокрема, серед основних недоліків слід виділити недостатній рівень пенсійного забезпечення, що не відповідає реальним потребам літніх осіб; зростаюче навантаження на працююче населення у зв'язку зі зростанням частки пенсіонерів; негативний вплив високих темпів інфляції, які істотно знижують купівельну спроможність отриманих виплат. Додатковим дестабілізуючим чинником стало повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації, наслідком чого став значний відтік трудових ресурсів, а також збільшення кількості громадян з інвалідністю, які потребують підтримки з боку держави.

Для зниження впливу зазначених негативних тенденцій необхідно вжити комплекс заходів, спрямованих на зміцнення солідарної пенсійної моделі. Разом з тим, в умовах воєнного стану, стрімкого знецінення національної валюти, зниження реальних доходів населення та демографічних змін, спостерігається

уповільнення впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи, що обмежує можливості пенсійної реформи. У таких умовах актуалізується потреба у розвитку альтернативних джерел пенсійного забезпечення, зокрема системи недержавного пенсійного страхування. Її функціонування у поєднанні з солідарною державною моделлю здатне забезпечити додаткову фінансову підтримку особам похилого віку, сприяти підвищенню загального рівня добробуту населення, а також виступати чинником стимулювання внутрішнього інвестування та економічного зростання. Активізація розвитку недержавного пенсійного забезпечення, особливо в період збройного конфлікту, набуває особливого значення. Вона слугує не лише інструментом забезпечення фінансової стабільності окремих громадян, а й важливою передумовою для сталого соціального та економічного майбутнього українського суспільства.

ВИСНОВКИ

Аналіз, проведений з метою висвітлення розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні, дозволив дійти наступних висновків.

Встановлено, що пенсійне забезпечення являє собою багатовимірну систему, яка охоплює фінансові, правові, соціальні та демографічні складові. Доведено, що її ефективність зумовлена наявністю дієвої нормативно-правової бази, належного державного контролю, а також інтеграцією державних і недержавних інститутів, що формують пенсійні накопичення. Пенсійна система функціонує за рахунок страхових внесків, бюджетних коштів та активів недержавних пенсійних фондів і базується на балансі між солідарною та накопичувальною моделями, що забезпечує стабільність і соціальну справедливість.

Доведено, що система недержавного пенсійного забезпечення є важливою складовою накопичувального рівня пенсійної системи, яка ґрунтується на принципах добровільної участі фізичних та юридичних осіб. Виявлено, що її

ключовою метою є формування додаткових пенсійних накопичень, які доповнюють виплати за системою державного пенсійного страхування. Основну роль у функціонуванні системи відіграють недержавні пенсійні фонди.

Установлено, що становлення системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні розпочалося у 1990-х роках і супроводжувалося уповільненим розвитком через відсутність належного регулювання та довіри. Доведено, що лише після прийняття Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» у 2004 році з'явилися умови для системного нагляду та регулювання діяльності НПФ. Виявлено, що економічні кризи 2008–2009 та 2014-2015 років негативно вплинули на динаміку розвитку фондів, спричинивши їх скорочення та зменшення активів. Зафіксовано, що рівень участі населення в системі залишається низьким: станом на 2019 рік частка активів НПФ становила біля 0,1 відсотку ВВП, а охоплення працюючого населення – близько п'яти відсотків.

Встановлено, що сучасна пенсійна система України зазнає суттєвого тиску з боку демографічних і економічних чинників, зокрема через погіршення співвідношення між платниками внесків і одержувачами пенсій, інфляційні процеси та воєнний стан. Доведено, що рівень пенсій не забезпечує належного соціального захисту для більшості осіб похилого віку, що обумовлює необхідність перегляду пенсійної політики та посилення інституційного розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Виявлено, що пріоритетними напрямками державної політики є удосконалення нормативно-правової бази, підвищення фінансової грамотності громадян та активізація НПЗ у регіонах України з метою розширення доступу населення до відповідних послуг.

Виявлено тенденцію до помірного, але стабільного зростання основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів станом на 30 вересня 2024 року. Зростання кількості вкладників на 2,0% засвідчує збереження інтересу до НПФ в умовах економічної невизначеності. Установлено, що основний приріст забезпечено за рахунок фізичних осіб, тоді як кількість юридичних осіб-

вкладників скоротилася. Водночас зафіксовано низький рівень виплат учасникам, що свідчить про обмежену ефективність практичної реалізації накопичувального механізму. Доведено, що більшість учасників системи належать до вікової групи 25-50 років, а статевий розподіл демонструє переважання чоловіків.

Підтверджено, що система НПЗ демонструє позитивну фінансову динаміку. Це вказує на стабільність функціонування системи та результативність обраної стратегії інвестування. Установлено, що така динаміка є наслідком як зростання обсягу активів, так і сприятливої ринкової кон'юнктури. Підтверджено ефективність діяльності професійних суб'єктів – адміністраторів, керуючих активами та зберігачів. Разом із тим, виявлено наявність структурних проблем, що стримують повноцінний розвиток НПЗ, зокрема низький рівень охоплення населення та недостатній рівень пенсійних виплат.

Міжнародна практика засвідчує: ефективне функціонування пенсійної системи ґрунтується на поєднанні державного пенсійного страхування, корпоративних програм і добровільних індивідуальних накопичень. Високі стандарти пенсійного забезпечення у таких країнах, як США, Велика Британія, Німеччина, Швеція та інших, значною мірою стали можливими завдяки широкому впровадженню та розвитку недержавних пенсійних фондів. Це, у свою чергу, забезпечує фінансову стабільність населення в літньому віці. Відтак, результативна пенсійна реформа має враховувати не лише економічні передумови, а й соціально-демографічні характеристики населення, рівень фінансової обізнаності громадян та потенціал розбудови системи недержавного пенсійного забезпечення.

Перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні пов'язані з подоланням як зовнішніх, так і внутрішніх бар'єрів, які наразі стримують функціонування третього рівня пенсійної системи. До основних викликів належать макроекономічна нестабільність, низька довіра населення до фінансових інституцій, нерозвинений фондовий ринок, дефіцит фахівців і недостатня фінансова грамотність громадян. У цьому контексті стратегічне

значення має реалізація комплексу заходів, спрямованих на посилення обізнаності населення, розвиток фінансової освіти, запровадження ефективного податкового стимулювання, удосконалення управління пенсійними фондами відповідно до міжнародних стандартів, а також активне залучення бізнесу через підтримку корпоративних пенсійних програм. Запровадження прозорих інформаційно-комунікаційних стратегій, модернізація інфраструктури НПФ та розвиток фінансових інструментів, зокрема пенсійних облігацій, дозволить створити стабільну й ефективну систему недержавного пенсійного забезпечення. У довгостроковій перспективі це сприятиме підвищенню рівня соціального захисту громадян, зміцненню фінансової стійкості пенсійної системи та загальному соціально-економічному розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дідковська Т.О. Пенсійне забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2008. 19 с.
2. Казанчан А.А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні *Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2010. Том 23 (62). №1. С. 142–149.
3. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 20 с.
4. Приходченко О. Ю. Система пенсійного забезпечення та методи її оцінки. *Економічний вісник*. 2020. №2. С. 88-96.
5. Бондарук І. С. Теоретичні основи та принципи системи пенсійного забезпечення. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2116/1/bondaruk_002.pdf (дата звернення: 18.03.2025)
6. Русак Г.В. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. №1. С. 109-112.

7. Чугунов І.Я., Насібова О.В. Фінанси пенсійного забезпечення : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 248 с.
8. Жайворонок І.Р. Державне регулювання системи пенсійного забезпечення : дис. ... канд. екон. наук. Львів, 2021. 234 с.
9. Джужа О. М., Тичина Д. М., Сорокіна Л. В. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення в Україні: посібник. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 168 с.
10. Дрозач Л. В. Поняття та особливості пенсійного забезпечення в Україні. *Київський часопис права*. 2024. №4. С. 32-38.
11. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. №1058-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 18.03.2025).
12. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 18.03.2025).
13. Шовкопляс Г. М. Суб'єкти правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення: поняття, ознаки, види. *Право та інновації*. 2021. №1. С. 35-40.
14. Грудзевич І., Теслюк С. Обґрунтування доцільності впровадження недержавного пенсійного забезпечення. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. №3. С. 107-114.
15. Рудик В. К., Бурденюк С. В. Особливості розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні на сучасному етапі проведення пенсійної реформи. *Облік і фінанси*. 2020. № 1. С. 123-128.
16. Кондрат Л. Г. Порівняльний аналіз систем державного та недержавного пенсійного забезпечення: адміністративно-правовий аспект. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 1. С. 86-94.

17. Баланюк Н. Ю. Історико-правові засади організації недержавного пенсійного забезпечення населення в Україні. *Соціум. Документ. Комунікація . Серія: Історичні науки*. 2017. №3. С. 90-94.
18. Ставлення населення України до запровадження недержавного пенсійного забезпечення: результати дослідження. URL: <http://www.pension.kiev.ua/files/public-opinion.pdf>. (дата звернення: 18.03.2025).
19. Інформація про стан і розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення України. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html> (дата звернення: 18.03.2025).
20. Розкриття інформації недержавними пенсійними фондами. Офіц. сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <http://npf.nfp.gov.ua/> (дата звернення: 18.03.2025).
21. Зубик С. П. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2017. №3. С. 31-50.
22. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2018 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/NPF_IV_kv%202018.pdf (дата звернення: 18.03.2025).
23. Приходченко О. Ю., Приходченко С. Д. Інформаційне забезпечення та методичні підходи до аналізу недержавних пенсійних фондів. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2019. №3. С. 99-109.
24. Доценко І. Система пенсійного забезпечення в Україні: сучасні тенденції та перспективи розвитку. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2025. №338(1). С. 153-159. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-338-22> (дата звернення: 10.05.2025)
25. Звіт про роботу органів Пенсійного фонду України за 9 місяців 2024 року. https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/npf_3_kv-2024.pdf

26. Огляд основних підсумків роботи Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 16.04.2025).
27. Смирнова І. І., Хачікян С. А. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: тенденції та проблеми розвитку. *Економічний простір*. 2021. №176. С. 124-129.
28. Войналович І. Сучасний стан і вектори розвитку пенсійного забезпечення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. №64. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-95> (дата звернення: 16.04.2025).
29. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Інформація щодо основних показників діяльності НПФ за 2021 рік, 2022 рік (у розрізі кожного НПФ). URL: <https://www.nssmc.gov.Ua/news/insights/#tab-5> (дата звернення: 16.04.2025).
30. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.09.2024. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/npf_3_kv-2024.pdf (дата звернення: 18.03.2025).
31. Євтушенко Н., Стеценко Д., Ткаченко Є. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: перспективи розвитку. *Grail of science*. 2024. № 42. С. 76-83. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.02.08.2024.009> (дата звернення: 16.04.2025).
32. Пахода С. С. Передумови формування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. №3. С. 40-43.
33. Підлипна Р. П. Розвиток інструментів недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2020. №1. С. 41-48.
34. Pension Savings: The Real Return. 2022 Edition. URL: <https://betterfinance.eu/wp-content/uploads/SUMMARY-BOOKLET-The-Real-Return-Long-Term-Pension-Savings-Report-2022-Edition.pdf> (дата звернення: 18.03.2025).

35. Les meilleurs fonds d'épargne-pension en 2024-2025. *Curvo*. URL: <https://curvo.eu/fr/article/meilleur-fonds-epargne-pension> (дата звернення: 18.03.2025).
36. Chen R. Putting out the NBFire: lessons from the uk's liability-driven investment (ldi) crisis. IMF Working Paper. 2023. 25 p.
37. Morina F. The impact of pension fund assets on economic growth in transition countries, emerging economies, and developed countries. *Quantitative Finance and Economics*. 2022. № 3. P. 459-504.
38. Райнова Л. Б. Досвід використання податкових витрат, спрямованих на розвиток недержавного пенсійного забезпечення. *Наукові праці НДФІ*. 2021. №4. С. 82-91.
39. Петрушка О. В., Шулюк Б. С. Методи здійснення недержавного пенсійного забезпечення у світі: практичний досвід для України. *Молодий вчений*. 2018. №9(2). С. 512-514.
40. Татарин Н. Б., Ковальчук Ю. В., Цюник С. І. Недержавні пенсійні фонди: модернізація, тенденції та проблеми розвитку. *Економіка та держава*. 2021. № 5. С. 82-86.
41. Вергелюк Ю. Ю., Лещенко М. А. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Економіка*. 2022. № 27. С. 42-45.
42. Димніч О. В., Стецюк Т. І., Гаманков Д. В., Пархета Л. В. Участь громадян у діяльності недержавних пенсійних фондів: проблеми і мотивація. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. № 1. С. 515-521.

ДОДАТОК А

Рис. А.1.1. Територіальний розподіл НПФ на території України (шт.)